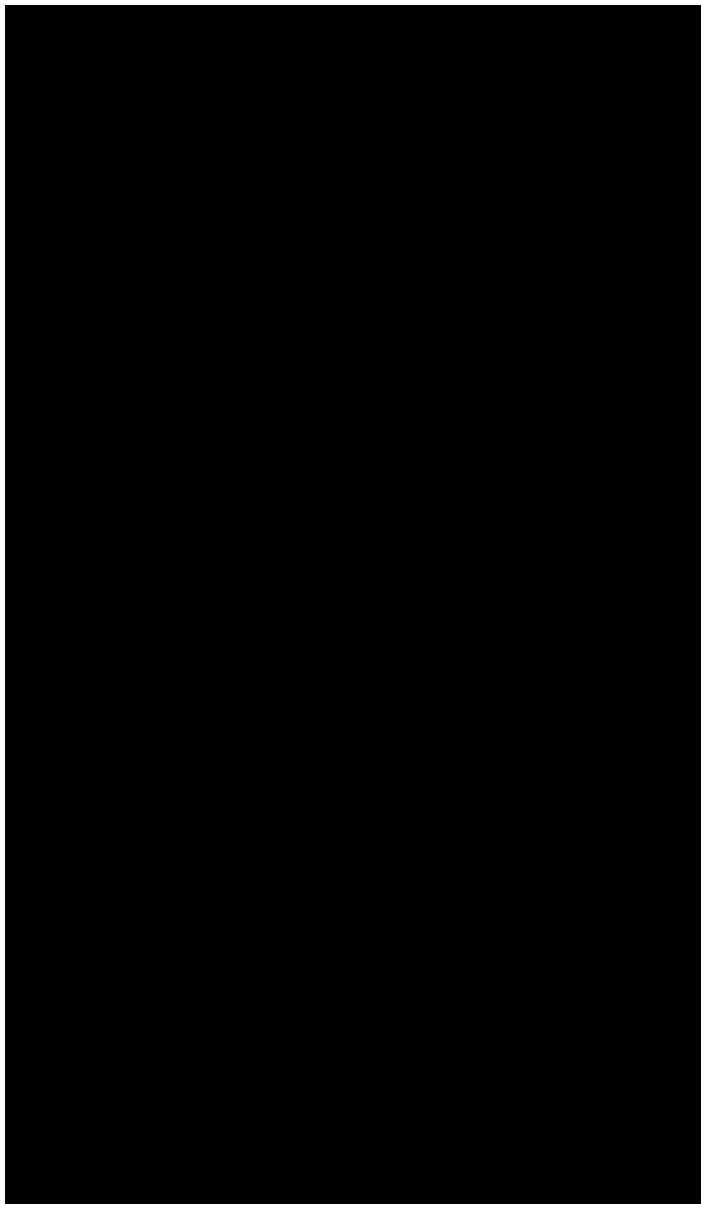
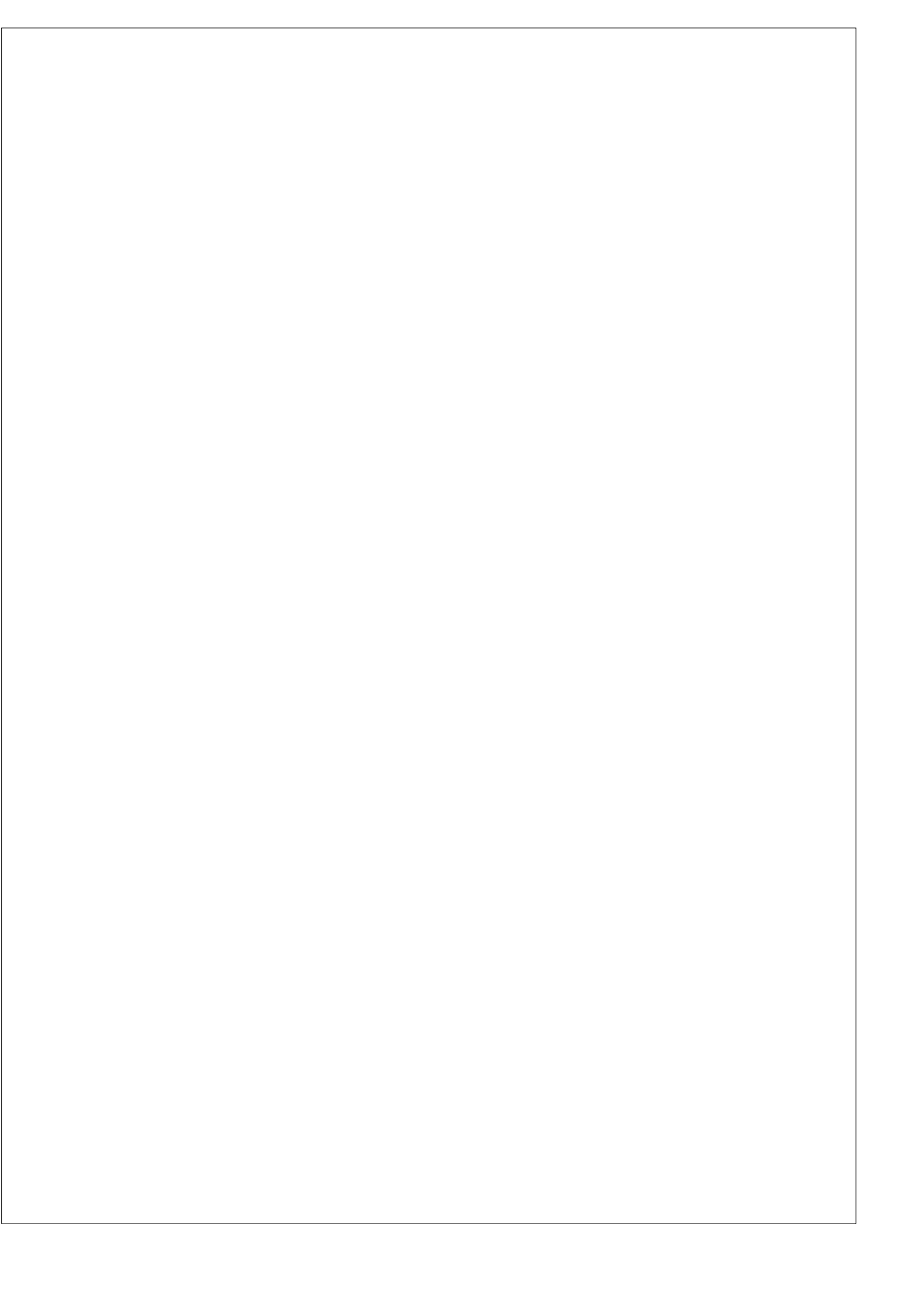

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

پیش گفتار ۹

فهرست

بخش نخست:

- ۱۳ ..... آثار سازنده زیارت از دیدگاه قرآن و سنت
- ۱۳ ..... فطرت و آیین اسلام
- ۱۴ ..... علاقه به درگذشتگان فطری است
- ۱۵ ..... آثار تربیتی زیارت قبور
- ۱۶ ..... زیارت قبور عالمان
- ۱۶ ..... زیارت تربت شهیدان
- ۱۸ ..... حضور در حرم پیامبر ﷺ
- ۱۹ ..... طلب آموزش از پیامبر خدا
- ۲۰ ..... زیارت قبور و سنت پیامبر ﷺ
- ۲۱ ..... زیارت مرقد پیامبر ﷺ در احادیث
- ۲۳ ..... تفسیر حدیث «لا تُشَدُّ الرِّحَالُ...»
- ۲۴ ..... زیارت مساجد سبعة
- ۲۶ ..... حفظ آثار صالحان در سایه زیارت قبور

بخش دوم:

- ۲۹ ..... حفاظت از قبور اولیای الهی
- ۳۱ ..... بررسی دو اتهام: بدعت و شرک
- ۳۱ ..... شرک و پرستش صاحب قبر

۱. بنا ساختن بر قبور در امت‌های پیشین ۳۴
۲. اظهار مودت به ذی‌القربی ۳۵
۳. بیوت اولیا و مزار آنان ۳۷
- أ. مقصود از بیوت چیست؟ ۳۸
- ب. خانه‌هایی که آرامگاه شدند ۳۹
۴. خلفا و قبور پیامبران پیشین ۴۰
۵. سیره مسلمانان و بنای بر قبور ۴۲
۶. صیانت قبور در احادیث امامان ۴۷
- گروه نخست: استحباب تعمیر قبور ۴۷
- گروه دوم: کیفیت زیارت، حاکی از وجود بناست ۴۹
- گروه سوم: حرمت مشاهد و دعوت به زیارت ۵۱

دستاویزهای سست ۵۴

۱. قبر را با خاک خودش پر کنید ۵۴
- تحلیل روایت ۵۵
۲. نهی از بنای بر قبور ۵۶
- تحلیل روایات ۵۷
۳. گچ کاری و گل کاری قبر ۵۹
- تحلیل روایت ۵۹
۴. ارتفاع قبر به اندازه چهار انگشت یا یک وجب ۶۰
۵. تسویه قبور ۶۱
۶. تجدید قبر ۶۴

بخش سوم:

مسجدسازی در کنار مشاهد مشرفه ۶۷

۱. مسجدسازی بر مرقد اصحاب کهف ۶۸
۲. مرقد رسول خدا در درون مسجد النبی ﷺ ۷۰

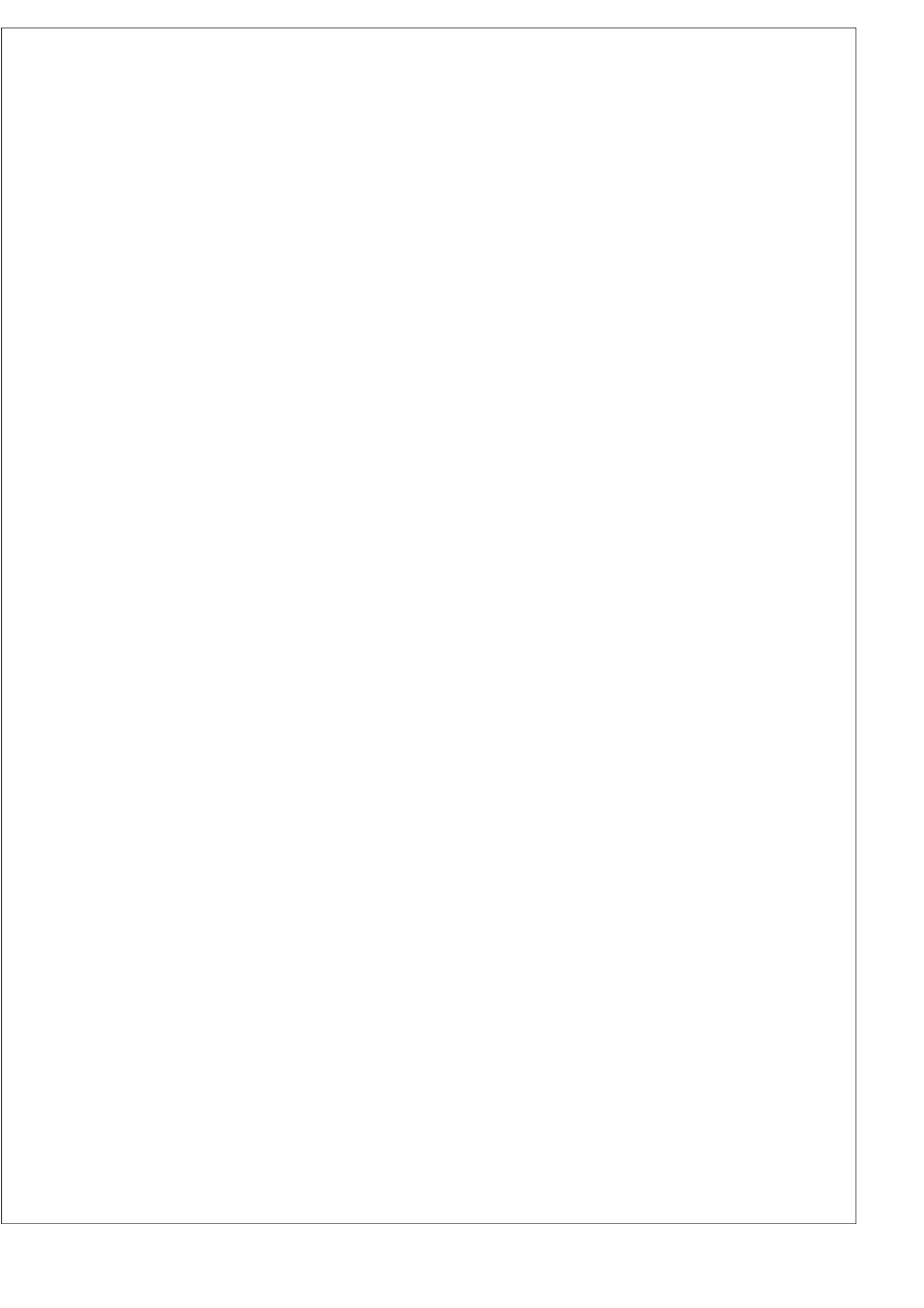
۳. مساجد در کنار قبور و نمازگزاردن در آنها ۷۲
۴. نماز در حرم حسین بن علی علیه السلام از دیدگاه امامان ۷۳
- دست آویزهای مغرضان ۷۵

بخش چهارم:

- سوگواری در فراق عزیزان ۷۹
- عزاداری در مرگ عزیزان ۸۲
- عزاداری برای سیدالشهدا حسین بن علی علیه السلام ۸۲

بخش پنجم:

- گناهانی در کنار مزار ۸۵
- بر سر و روی خود زدن ۸۵
- حدیث اول ۸۵
- تحلیل حدیث ۸۶
- حدیث دوم ۸۷
- تحلیل ۸۸
- حدیث سوم ۸۹
- تحلیل روایت ۸۹
- نوحه گری بر مؤمن با سخن حق ۹۱
- موضوعات جانبی ۹۲
۱. توسل به اولیاء ۹۳
۲. نذر برای اولیاء ۹۳
۳. درخواست شفاعت ۹۴
۴. کمک خواستن از اولیا ۹۴
۵. سوگند خوردن به غیر خدا ۹۵
۶. طواف بر قبر ۹۵
۷. اختلاط زن و مرد ۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشگفتار

جهانی که ما در آن زندگی می‌کنیم، به صورت دهکده واحدی درآمده که همگان می‌توانند از عقاید و آرای یکدیگر به صورت صحیح آگاه شوند و در حقیقت این نعمت الهی می‌تواند وسیله همدلی و همفکری میان مسلمانان باشد، ولی جای تأسف است که برخی پیوسته به جای تأکید بر مشترکات، بر اختلافات دامن می‌زنند و مانع از آنند که نوعی یگانگی و همکاری میان مسلمانان صورت پذیرد و پیوسته عقاید و افکار برادران دینی خود را به صورت غیر صحیح نقل می‌کنند.

گاهی غرض ورزی به جایی می‌رسد که یک مسأله فقهی (بنای بر قبور) را به صورت یک مسأله عقیدتی درآورده و آن را مایه تکفیر قرار می‌دهند.

اخیراً کتابی به نام «المزار عند الأئمة الأطهار» به قلم دکتر عبدالهادی الحسینی در کشور بحرین چاپ و در

کشور سعودی منتشر شده و به آن اکتفا نشده و فرد دیگری به نام «زین العابدین ابراهیمی» آن را به فارسی برگردانده و به نام «زیارت از دیدگاه ائمه» در «دارالقائم (موهوم)» چاپ و در مکه و مدینه منتشر گردیده است.

آنان یک مسأله فقهی را آن چنان مطرح می‌کنند که گویا علاقه‌مندان مراقد انبیا و اولیا از صفوف موحدان بیرون رفته و به خیل مشرکان پیوسته‌اند.

ما کراً منطق آنان را در تمام موارد بررسی کرده و پاسخ آن را داده‌ایم ولی برای این که حجت بر نویسنده و مترجم تمام شود و روشن گردد که منطق وهابیت، سست و بی‌پایه است، و علاقه‌مندان خاندان رسالت، از منطق قوی و نیرومندی برخوردارند، بار دیگر هر دو کتاب را مورد بررسی قرار می‌دهیم و در چند فصل به پرسش‌ها و شبهات آنان پاسخ می‌دهیم:

۱. آثار سازنده زیارت از دیدگاه قرآن و سنت.
۲. بنای بر قبور و صیانت آثار انبیاء و اولیاء.
۳. بنای مسجد در کنار مرقد پیامبر و اولیای الهی و نماز (گزاردن) در چنین مساجد.
۴. سوگواری در فراق عزیزان.
۵. گناهای بر سر مزار.

با بررسی این موضوعات پنج‌گانه بخش اعظم گفته‌های «المزار» مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد. ولی نویسنده در آخر کتاب دربارهٔ توسل به ارواح

مقدسه سخن گفته که خود دفتر جداگانه‌ای می‌طلبید و ما در این مورد در دو کتاب به صورت گسترده سخن گفته‌ایم.^۱ سخن راکوتاه می‌کنیم. امید است همهٔ مسلمانان جهان در حفظ آثار اسلامی و یادگارهای پاکان و نیاکان و هر چه که به حفظ ارزش‌های اسلامی کمک می‌کند موفق باشند.

پیشگفتار

قم - مؤسسهٔ امام صادق (ع)

جعفر سبحانی

۲۲ شعبان ۱۴۲۹

برابرا ۳ شهریور ۱۳۸۷

۱. ۱. آیین و هایت، ۲. وهابیت، مبانی فکری و کارنامه عملی.

آثار سازنده زیارت

از دیدگاه قرآن و سنت

«زیارت» در لغت به معنی «قصد» است و در موردی به کار می‌رود که فردی از نقطه‌ای به نقطه‌ای برای دیدار شخصی یا مکانی برود و هدفش از این کار تعظیم و تکریم آن فرد یا آن مکان باشد^۱. گاهی نیز زیارت به جمله‌ها و عباراتی گفته می‌شود که انسان با آنها با فرد سخن می‌گوید و این اصطلاحی دیگر غیر از اصطلاح لغوی است.

فطرت و آیین اسلام

آیین اسلام، آیین فطری است و دستورهای آن، با آفرینش انسان، هماهنگ و همسوست؛ این آیین، از هر نوع تشریح خلاف فطرت، پیراسته است. قرآن مجید بر این اصل تصریح می‌کند و می‌فرماید:

﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي

۱. مصباح المنیر، ص ۳۵۴.

فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ
 الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ^۱
 «پس رو به آیین حق‌گرا - توحید خالص - کن که
 خداوند در نهاد انسان‌ها جای داده است.
 دگرگونی در آفرینش الهی نیست. این است
 آیین استوار، ولی بیشتر مردم نمی‌دانند».

مثلاً انسان پیوسته داد و عدل را دوست داشته و از ظلم
 و ستم بیزار بوده است. به زندگی اجتماعی علاقه‌مند، و از
 زندگی در بیغوله‌ها گریزان می‌باشد و همچنین.... اکنون
 مسأله دیدار چهره‌های محبوب را در آرامگاه‌هایشان از نظر
 اسلام بررسی می‌کنیم.

علاقه به درگذشتگان فطری است

هر انسان سالمی به پدران و مادران و فرزندان و بستگان
 و دوستان خود علاقه دارد، و گاهی هستی خود را فدای آنها
 می‌کند، و پس از درگذشت آنها نیز به یاد آنها می‌باشد، و در
 خانه دل، مهر و محبت آنها را پرورش می‌دهد، و لذا آثار و
 یادگارهای آنها را حفظ می‌کند. از این جهت، پس از
 خاکسپاری، علاقه‌مند است که مهر جوشان خود را در کنار
 قبر آنها به نمایش بگذارد، تا رابطه او با این از دست‌رفتگان
 قطع نشود، و آرامگاه آنان به صورت خاصی محفوظ بماند.
 بنابراین جلوگیری از زیارت قبور افراد مورد علاقه، امری
 است بر خلاف فطرت و گامی است بر خلاف خواسته‌های

آفرینش انسان. از این جهت شرع مقدس به زیارت قبور دستور داده و آثاری بر آن بیان شده است.

آثار تربیتی زیارت قبور

شکی نیست که انسان با حرص و ولع به مال و جاه آفریده شده؛ ولی در عین حال عواملی در حیات او هست که این خواسته را تعدیل می‌کند و به این غریزه سر و سامان می‌بخشد و کاری می‌کند که تلاش او برای زندگی و گردآوری اموال و ثروت در مسیر سعادت او باشد نه در مسیر گردآوری اموال.

یکی از عوامل تعدیل‌کننده این درخواست، رفتن به وادی خاموشان است که در آن بزرگان و قدرتمندان و ثروتمندان جهان با یک لباس سفید هم‌شکل آرمیده‌اند و چیزی جز کفن همراه خود نبرده‌اند. همین دیدار، سبب می‌شود که انسان، از حرص و آز خویش بکاهد. در روایاتی که از پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده، این نکته تصریح شده است. پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید:

«كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ. أَلَا فَرُّوْهَا
فَإِنَّهَا تُرِقُّ الْقَلْبَ وَ تُدْمِعُ الْعَيْنَ وَ تُذَكِّرُ
الْآخِرَةَ»^۱.

«من شما را از زیارت قبور نهی کرده بودم - به خاطر اینکه به زیارت قبور مشرکان می‌رفتند که خود ممنوع است - اکنون (که قبور مسلمانان و شهیدان در برابر شماست)، زیارت کنید! زیرا

۱. کنز العمال، ج ۱۵، حدیث ۴۲۵۵۵.

زیارت دل‌ها را نرم می‌کند و دیدگان را اشک‌بار
می‌سازد و آخرت را به خاطر می‌آورد».

و در حدیث دیگر فرمودند:

«زُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُدَكِّرُ الْآخِرَةَ»^۱.

«گور مردگان را زیارت کنید زیرا آخرت را به یاد
شما می‌آورد».

امّ سلمه می‌گوید: پیامبر ﷺ فرمودند:

«زُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّ لَكُمْ فِيهَا عِبْرَةً».

«قبور را زیارت کنید زیرا برای شما آموزنده
است».

زیارت قبور عالمان

آن چه گفته شد مربوط به زیارت قبور مردم عادی است
که کمترین فایده آن، یادآوری مرگ و روز رستاخیز است؛
ولی زیارت تربت عالمان، اثر دیگری دارد؛ زیرا علاوه بر
این که از شخص آنان تجلیل می‌شود، نوعی ترویج از علم و
دانش به شمار می‌رود و سبب می‌شود که نسل جوان، به
خاطر احترامی که عالمان - در زندگی و پس از مرگ - دارند
به علم، گرایش پیدا کنند و در شمار آنان درآیند.

زیارت تربت شهیدان

زیارت تربت شهیدان که با خون سرخ خویش از شرف و
عزت ملّتی، دفاع کرده‌اند مفهومی فراتر از زیارت قبور

۱. صحیح مسلم، ج ۲، ص ۶۷۱.

افراد عادی دارد. حضور در کنار مرقد آنان نوعی بستن پیمان با آنان است که راه آن‌ها را ادامه خواهند داد. برای روشن شدن مطلب، مثالی را مطرح می‌کنیم:

زائر خانه خدا در طواف، «حجرالاسود» را استلام می‌کند. هدف از دست‌گذاردن بر این سنگ سیاه چیست؟ هدف، نوعی پیمان بستن با ابراهیم خلیل علیه السلام است که پیوسته در راه آرمان او، سعی و کوشش کند و چون دست زائر به قهرمان توحید نمی‌رسد، دست بر چیزی می‌گذارد که بازمانده از اوست.

در احادیث اسلامی وارد شده است که زائر خانه خدا به هنگام استلام حجر بگوید:

«أمانتي أدِّيْتُها و ميثاقي تعاهدتُه لِتَشْهَدَ لي بِالمُؤافاة».

«امانتی که بر ذمه‌ام بود ادا کردم، و بیعت خود را تجدید نمودم تا به ادای آن گواهی دهی».

از این بیان روشن می‌شود که چرا اسلام دستور می‌دهد به زیارت شهیدان اُحُد و کربلا و دیگر شهدای عزیز بشتابیم؛ زیرا حضور در کنار تربت آنان و یا دست‌گذاردن بر ضریح و قبر آنان نوعی بستن پیمان با روح و هدف آنان است که زائر راه آنان را تداوم خواهد بخشید.

پس زیارت قبر شهید، گذشته از تکریم و احترام او، پاسداری از آرمان‌های اوست.

حضور در حرم پیامبر ﷺ

حضور در حرم پیامبر ﷺ گذشته از این که قدرشناسی از جان فشانی ها و فداکاری های اوست، بیعت با آن حضرت و نشان پایداری بر آرمان های او به شمار می رود. این مطلب از امام هشتم علیه السلام وارد شده است:

«إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَ شِيعَتِهِ وَ إِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ»^۱.

«هر امامی بر گردن دوستان و شیعیان خویش پیمانی دارد و زیارت قبور پیشوایان، بخشی از عمل به این پیمان است.»

توگویی با این زیارت، با پیشوای خود پیمان می بندد که جز راه و رسم آنان، از راه و رسم دیگری پیروی نکند. زائر مرقد رسول خدا صلی الله علیه و آله با رهبر خویش چنین گفتگو می کند: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله! اگر انصار در «عقبه دوم» با تو بیعت کردند تا از حریم رسالت دفاع کنند، و یا گروهی از مهاجر و انصار در «حدیبیه» زیر شجره با تو بیعت کردند که از دین خدا دفاع کنند، من نیز ای شفیع امت! با حضور در حرم تو و تماس با تربت پاک تو، با تو بیعت می کنم که پاسدار آرمان های تو باشم. گرد شرک و گناه نگردم و از تو می خواهم که برایم از درگاه الهی طلب آمرزش کنی.

اگر گردشگران عالم برای دیدار آثار باستانی و مناظر زیبا، رنج سفر بر خود هموار می کنند؛ من با دویدن در بیابان

۱. وسائل الشیعة، ج ۱۰، باب ۴۴، از ابواب مزار، حدیث ۲.

و خفتن در کنار خار مغیلان، خواهان زیارت مرقد تو هستیم.
از آن جاکه دستم به تو نمی‌رسد، تربت تو را می‌بویم و
می‌بوسم.

طلب آمرزش از پیامبر خدا

در قرآن مجید به گناه کاران دستور داده شده به حضور
پیامبر ﷺ برسند و از او درخواست آمرزش کنند و پیامبر
خدا ﷺ هم در حق آنان دعا کند. در این صورت خدا
گناهان آنان را می‌بخشد:

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ
فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا
اللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا﴾^۱

«اگر آنان که بر خویش ستم کرده‌اند نزد تو
می‌آمدند و از خدا آمرزش می‌خواستند و پیامبر
نیز برای آنان آمرزش می‌خواست خدا را
توبه‌پذیر و مهربان می‌یافتند.»

این آیه هر چند در آغاز نظر، مربوط به دوران حیات
پیامبر ﷺ است، ولی با توجه به این که پیامبر شهیدان
بهتر از شهیدان، زنده است و پیام‌های زائران را می‌شنود و
پاسخ درودفرستندگان را نیز می‌گوید؛ می‌تواند برای زائران
مرقد خویش طلب مغفرت کند.

شگفتا! همین آیه هم اکنون که مرقد رسول خدا ﷺ در
اختیار افراد بی‌مهر و یا کم‌مهر قرار گرفته است، بالای مرقد
او نوشته شده است.

۱. نساء: آیه ۶۴

زیارت قبور و سنت پیامبر ﷺ

نه تنها پیامبر ﷺ به طور شفاهی، یاران را به زیارت قبور می خواند، بلکه خود نیز عملاً به زیارت آنها می رفت. مُسلم در صحیح خود نقل می کند: عایشه - همسر پیامبر ﷺ - می گوید: پیامبر ﷺ در آخرین بخش شب، خانه را به قصد زیارت بقیع ترک می کرد و آنگاه وارد این سرزمین می شد و با آرمیدگان در دل خاک چنین می گفت:

«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَ أَتَاكُمْ مَا تَوَعَدُونَ غَدًا مُؤَجَّلُونَ وَ إِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِأَهْلِ الْبَقِيعِ الْعَرَقَدِ»^۱.

«درود بر شما ای ساکنان خانه افراد باایمان! آنچه که به وقوع آن در آینده وعده داده می شدید، سراغ شما آمد (و شما میان مرگ و روز رستاخیز به سر می برید). ما نیز به شما خواهیم پیوست. پروردگارا! اهل بقیع غرقد را بیامرز!».

نه تنها خود پیامبر ﷺ به زیارت آنها می شتافت، حتی همسر خود را نیز آموزش داد که آنها را این چنین زیارت کند:

«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُسْلِمِينَ وَ يَرْحَمُ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا وَ الْمُسْتَأْخِرِينَ وَ إِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ»^۲.

۱. صحیح مسلم، ج ۳، ص ۶۳ کتاب جنائز.

۲. همان، ص ۶۴.

«درود بر ساکنان مؤمن و مسلمان این سرزمین!
خداوند همه مومنان را چه آنها که قبلاً
درگذشته‌اند و چه آنها که بعداً در خواهند
گذشت رحمت کند. ما نیز به خواست خدا به
شما خواهیم پیوست.»

آثار سازنده زیارت از دیدگاه قرآن و سنت

همسر رسول خدا و دخت گرامی پیامبر، فاطمه
زهرا علیها السلام به زیارت قبور می‌رفتند و احدی بر آنان ایراد
نمی‌گرفت، ولی اکنون باب زیارت قبور بقیع به روی زنان
بسته است. این یک نوع تناقض بین سنت صحابه و رفتار
دستگاه‌های دینی برخی کشورهاست. آیا حکم خدا در قرن
چهاردهم دگرگون شده است؟ چرا باید زنان از آثار سازنده
زیارت قبور، آن هم زیارت شهیدان و اولیا محروم باشند؟!

زیارت مرقد پیامبر صلی الله علیه و آله در احادیث

تقی‌الدین سبکی شافعی (م ۷۵۶) از فقیهان
چیره‌دستی است که عقاید ابن تیمیه را در مورد عدم
استحباب زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله نقد کرده و کتابی به نام
«شفاء السِّقَامِ فِي زِيَارَةِ خَيْرِ الْأَنَامِ» نوشته است. وی در این
کتاب، احادیثی را که محدثان درباره زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله
نقل کرده‌اند گردآورده است که می‌تواند مسأله را به حد
تواتر برساند. حتی مفتی سابق عربستان سعودی -
عبدالعزیز بن باز - به این خیل پیوسته و صریحاً به
استحباب زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله فتوا داده است.^۱

۱. جريدة الجزيرة، تاريخ ۲۴ ذی القعدة، سال ۱۴۱۱، شماره ۶۸۲۶.

ما در این جا فقط به نقل چند روایت می پردازیم.

عبدالله بن عمر از پیامبر ﷺ نقل می کند:

«مَنْ زَارَ قَبْرِي وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي»^۱.

«هر کس قبر مرا زیارت کند حتماً او را شفاعت خواهم کرد».

امام محمد باقر علیه السلام از پیامبر نقل می کند:

«مَنْ زَارَنِي حَيًّا وَ مَيِّتًا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۲.

«هر کس مرا زنده یا مرده زیارت کند او را شفاعت خواهم کرد».

امیرمؤمنان علیه السلام می فرماید:

«أَتَمُّوا بِرَسُولِ اللَّهِ حَجَّكُمْ إِذَا خَرَجْتُمْ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ فَإِنَّ تَرْكَهُ جَفَاءٌ وَ بِذَلِكَ أَمِرْتُمْ وَ أَتَمُّوا بِالْقُبُورِ الَّتِي أَلْزَمَكُمْ اللَّهُ زِيَارَتَهَا وَ حَقَّهَا»^۳.

«زمانی که آهنگ زیارت خانه خدا کردید حج خود را با زیارت مرقد پیامبر صلی الله علیه و آله به پایان برسانید زیرا ترک زیارت مرقد او جفا بر آن حضرت است و شما به این کار مأمور شده اید و نیز با زیارت قبوری که به زیارت آنها ملزم شده اید حج خود را به پایان برسانید».

روی این اساس، همه مسلمانان جهان، در ایام حج،

۱. سنن دارقطنی، ج ۲، ص ۷۸، باب المواقیت.

۲. قرب الاسناد، ۳. ۳. خصال صدوق، ج ۲، ص ۴۰۶.

برنامه سفر خود را طوری تنظیم می‌کنند که یا در رفتن و یا به هنگام برگشتن، به زیارت مرقد پیامبر ﷺ موفق شوند. چه بسا راه دوری را برمی‌گزینند تا به این هدف جامه عمل بپوشانند.

تفسیر حدیث «لَا تُشَدُّ الرَّحَالَ...»

در این جا ممکن است سؤالی مطرح شود که این روایات، زیارت پیامبر ﷺ را مستحب می‌شمارد اما درباره سفر برای زیارت او سخن نمی‌گوید، بلکه می‌توان گفت که سفر طبق روایت ابوهریره، برای زیارت مرقد او جایز نیست؛ زیرا وی از پیامبر ﷺ نقل می‌کند:

«لَا تُشَدُّ الرَّحَالَ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مسجدی هذا و المسجد الحرام و المسجد الأقصى»^۱.

«جز به سوی سه مسجد سفر انجام نمی‌گیرد: این مسجد من، مسجد الحرام و مسجد الاقصی».

ولی پاسخ این سؤال روشن است. موضوع در حدیث پیامبر ﷺ «شد رحال» (سفر) به مساجد است نه سفر به غیر آنها؛ مثلاً زیارت قبور، زیارت والدین، سفر برای تجارت و یا تحصیل علم.

علت این که فقط برای این سه مسجد «شد رحال» می‌شود این است که غیر این سه مسجد در همه جا ثواب یکسانی دارد؛ مثلاً آن کس که در تهران است شایسته

۱. صحیح مسلم، ج ۴، ص ۱۲۶، باب لا تشد الرحال.

نیست برای درک ثواب مسجد جامع به شهر دیگر برود؛ زیرا ثواب مسجد جامع تهران و سمنان یکسان است و این ارتباطی به زیارت قبور ندارد.

زیارت مساجد سبعة

زائران مدینه منوره به زیارت «مساجد سبعة» می‌روند و اگر مسجد «ردّ الشمس»، «بلال» و «اجابة» را بر آنها بیفزاییم، شمار مساجد به ده مسجد می‌رسد. اگر زائران خانه خدا، به زیارت این مساجد می‌روند نه به خاطر این که در آن جا با گزاردن نماز، اجر بیشتری ببرند، بلکه هدف، یاد و خاطره مسلمانان صدر اسلام است که در سخت‌ترین شرایط (جنگ خندق) برخی از این مساجد را ساخته و در آن‌ها نماز گزارده‌اند. حضور در این مراکز به خاطر تجدید آن خاطره‌ها و بستن پیمان با شهیدان آن راه است و در این مورد هدف دیگری نیز هست، قصد تبرک از این مساجد که خون شهیدان راه توحید با آنها عجین شده است. آنگاه که وارد مسجد شدند، به مستحبات ورود به مسجد عمل می‌کنند نه این که برای نماز گزاردن به آن مساجد می‌روند. در پایان آیه‌ای را یادآور می‌شویم که به صورت آشکار دستور می‌دهد که به زیارت قبور مؤمنان بشتابیم. آن آیه مبارکه چنین است:

﴿وَلَا تُصَلِّ عَلَىٰ أَحَدٍ مِّنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَىٰ قَبْرِهِ﴾^۱

در این آیه پیامبر ﷺ دربارهٔ مشرکان از دو چیز نهی

شده است:

۱. لا تصلّ علی أحد منهم مات أبداً: بر مرده هیچ‌یک از آنان نماز نگزار!
۲. و لا تقم علی قبره: در کنار قبر آنها برای دعا توقف نکن!

آثار سازنده زیارت از دیدگاه قرآن و سنت

بخش دوم آیه برای ما اهمیت خاصی دارد و آن این‌که آیا مقصود از ایستادن در کنار قبر، تنها توقف در هنگام دفن است یا مفهومی گسترده‌تر از این دارد؟ مفسران، معنی دوم را تأیید می‌کنند که به اختصار، کلام برخی از آنان را یادآور می‌شویم:

بیضاوی می‌گوید:

لا تقف عند قبره للدّفن أو الزّیارة! : بر سر قبر منافقان - خواه برای دفن و خواه برای زیارت - توقف نکن.

همین نظریه را **جلال‌الدین سیوطی** (تفسیر جلالین، سوره توبه، آیه ۸۴) و **عارف بورسی** (روح‌البیان، ج ۳، ص ۳۷۸) و **آلوسی بغدادی** (روح‌المعانی، ج ۱۰، ص ۱۵۵) آورده‌اند. در این صورت معنی چنین خواهد بود:

«بر سر قبر هیچ‌یک از منافقان، در هیچ زمانی توقف نکن.»

و مفهوم آیه این است که توقف بر قبر مؤمنان جایز و

۱. تفسیر بیضاوی، ج ۱، ۴۱۶.

بلکه شایسته است، خواه برای دفن و خواه برای غیر آن. بنابر این، هر مسلمان باایمانی می‌تواند از این فیض بهره‌مند باشد که پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در کنار قبر او توقف و برای او دعا کند، به جز منافقان که از این فیض بی‌بهره‌اند.

حفظ آثار صالحان در سایه زیارت قبور

آثار سازنده زیارت قبور، به ویژه زیارت قبور عالمان و شهیدان و اولیای الهی و پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در گرو حفظ قبور آنان است. زیارت، سبب بازسازی این قبور و صیانت آنهاست و اگر امت اسلامی پیوند خود را با این مراقبت متبرکه قطع کند؛ طبعاً باگذشت زمان، این مراکز به دست فراموشی سپرده می‌شوند و اثری از آنها باقی نمی‌ماند و در نتیجه دو خسارت بزرگ متوجه امت اسلامی می‌شود:

۱. آثار سازنده‌ای که در زیارت این مراکز بوده، از دست می‌رود.

۲. مسایل صدر اسلام و سیره و تاریخ اولیای دین به تدریج فراموش می‌شود و نسل‌های آینده با دیده شک و تردید به اصل حادثه می‌نگرند؛ زیرا زیارت قبور آنها مایه تجدید خاطره‌ها بود و در صورت تحریم این اعمال، با گذشت زمان به دست فراموشی سپرده شده و نوشته‌ها نیز جایگزین مشاهده‌ها نمی‌شود و کم‌کم دیگر مسایل مربوط به اسلام نیز به همین سرنوشت دچار می‌شود و شک و تردید نسبت به خود آیین پیامبر خاتم و شخص شخیص او و برنامه‌های او راه پیدا کرده و باگذشت زمان کم‌رنگ می‌شود؛ هم‌چنان‌که جریان درباره حضرت مسیح عَلَيْهِ السَّلَام از

این قرار است.

از خود مسیح و یاران او و کتاب او اثر ملموسی بر جای نمانده و نسل حاضر که با محسوسات سر و کار دارد، نسبت به اصل وجود مسیح و آیین او با دیده تردید می‌نگرد و چه بسا احتمال می‌دهد که این آیین ساخته و پرداخته مورخان و داستان‌سرایان باشد. چنان‌که سرگذشت لیلی و مجنون و شیرین و فرهاد به همین سرنوشت مبتلا شده است.

به خاطر این آرمان است که قرآن مجید دستور می‌دهد خانه‌هایی که در آن جاسیح‌گاهان و عصرگاهان، تسبیح‌خدا گفته می‌شود مورد احترام و بزرگداشت قرار گیرد:

﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا
اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *
رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ
وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا
تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾^۱

«این چراغ پرفروغ در خانه‌هایی قرار داد که خداوند اذن داده است که گرامی داشته شود. خانه‌هایی که نام خدا در آنها برده می‌شود و صبح و شام در آنها او را تسبیح می‌گویند. مردانی که خرید و فروش و بازرگانی، آنان را از یاد خدا و برپاداشتن نماز و ادای زکات، غافل

۱. نور: ۳۷-۳۶.

نمی‌کند. آنها از روزی می‌ترسند که در آن دل‌ها
 و چشم‌ها زیر و زبر می‌شوند».

بنابراین، مقصود از «بیوت»، مساجد نیستند؛ زیرا
 مساجد غیر از بیوت است و در قرآن هم بیت‌الله الحرام غیر
 از مسجد الحرام است. بیت برای خود سقف لازم دارد تا
 ساکنان را از سرما و گرما حفظ کند در حالی که در مسجد،
 پوشش و سقف شرط نیست و احیاناً در مناطقی باز بودن
 سقف مستحب است.

در این صورت خانه‌های اولیای الهی، مانند خانه
 علی علیه السلام و فرزندان او که معبد شب و روز آنها بوده باید حفظ
 شود و مورد احترام قرار گیرد. اتفاقاً حرم عسکرین که از
 روی کینه‌توزی ویران شد، معبد ائمه بوده و پیوسته در
 آن نماز گزارده و تسبیح گفته‌اند.

سیوطی می‌گوید: وقتی این آیه نازل شد و پیامبر صلی الله علیه و آله
 آن را در مسجد تلاوت کرد، مردی برخاست و از رسول
 خدا صلی الله علیه و آله پرسید: مقصود از این بیوت چه خانه‌هایی است؟
 پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: خانه‌های پیامبران. ابوبکر در حالی که به
 خانه علی علیه السلام و فاطمه زهرا علیهما السلام اشاره می‌کرد پرسید: آیا
 این هم از همان خانه‌هاست؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: از برترین
 آنهاست!

سخن راکوتاه می‌کنیم. امید است همه مسلمانان جهان
 در حفظ آثار اسلامی و یادگارهای پاکان و نیاکان و هرچه که
 به حفظ ارزش‌های اسلامی کمک می‌کند موفق باشند.

۱. الدر المنثور، در تفسیر آیه یادشده.

حفاظت از قبور اولیای الهی

با آثار سازنده زیارت مرقد‌های بزرگان، به ویژه قبور پیامبران و امامان آشنا شدیم، هر چند همه گفتنی‌ها درباره موضوع زیارت بازگو نشد؛ زیرا هدف، فشرده‌گویی بود.

آن‌چه فعلاً به توضیح آن می‌پردازیم، موضوع حفاظت از قبور اولیای خدا و بازسازی و ایجاد بنا بر روی آن‌هاست؛ و در این مورد لازم است کتاب خدا و سنت رسول گرامی و احادیث امامان را به سخن آوریم تا حکم این مسأله دینی روشن شود.

همان‌طور که در پیش‌گفتار یادآور شدیم اخیراً کتابچه‌ای به نام «**فقه‌المزار**» به قلم دکتر **عبدالهادی الحسینی** و ترجمه آن به زبان فارسی، به قلم **زین‌العابدین ابراهیمی** در کشور سعودی منتشر شده است.

نویسنده، اصل موضوع را در لباس یک فقیه شیعی بررسی کرده است و خواسته است از روایات امامان معصوم چنین استنباط کند که حفاظت و نگهداری قبور اولیای الهی و تعمیر و بازسازی آن‌ها جایز نیست تا از این طریق برای شیعیان ثابت کند که امامان آن‌ها با عقاید وهابیان هم‌سو می‌باشند. او در کتابچه کوچک خود علاوه بر این

موضوع، موضوعات جانبی مانند توسل و درخواست شفاعت و مانند آن‌ها را نیز مطرح کرده است.

بررسی‌های آینده ثابت خواهد نمود که نویسنده نه تنها فقیه نیست، بلکه شیعه هم نیست و او خواسته با قلمداد کردن خود به عنوان یک فقیه شیعی، در میان شیعیان جایی باز کند و از یک وسیله حرام به مقصد خود برسد و از یک اصل «ماکیاولیستی» که می‌گوید: «هدف، وسیله را توجیه می‌کند»؛ بهره بگیرد.

نویسنده، شاگرد چشم و گوش بسته دو نفر از پیشروان مکتب «وهابیت» است و آن دو نفر عبارتند از:

۱. احمد بن عبدالحمید بن تیمیه حرّانی (۷۲۸-۶۶۲).

۲. محمد بن عبدالوهاب نجدی (۱۲۰۶-۱۱۱۵).

از روزی که اندیشه‌های وهابیت از طریق محمد بن عبدالوهاب و به قدرت مالی و نظامی سعودی‌ها منتشر گشته، متجاوز از صدها نقد به شیوه‌های گوناگون بر این مکتب نوشته شده است و بخش اعظم این ردیه‌ها به قلم توانای دانشمندان مصر، سوریه، لبنان و عراق است.

این کتاب‌ها در میان قشر فرهنگی و علمی تأثیر به‌سزایی داشته است ولی آن‌چه که این فکر را در سعودی و اعمار آن زنده نگه داشته، قدرت مالی یک نظام پادشاهی است که با درآمد نفت، به تقویت این مکتب و در نتیجه به حفظ سلطنت خود می‌پردازد.

شرح این هجران و این خون جگر
این زمان بگذار تا وقت دگر

بررسی دو اتهام: بدعت و شرک

نویسنده کتابچه «فقه‌المزار» مسأله را از رهگذر «بدعت»، کمتر مطرح کرده است ولی همفکران او به این موضوع بیشتر دامن زده‌اند و حفظ و نگهداری قبور و تعمیر آنها را نوعی بدعت و افزودن بر دین می‌دانند و می‌گویند که این کار در شریعت وارد نشده و مصداق واضح بدعت‌گذاری در شریعت است.

شما در صفحات آینده به روشنی خواهید دید که قرآن مجید و احادیث امامان بر مشروعیت و بلکه بر استحباب آن دلالت روشنی دارند و با وجود چنین ادله محکم و گویا، این عمل مصداق «عمل مشروع» خواهد بود نه بدعت! بدعت عملی است که بر مشروعیت آن دلیل خاص و یا عامی در کار نباشد و خوشبختانه در این مورد ما از هر دو نوع دلیل برخورداریم که از نظر شما خوانندگان عزیز خواهد گذشت.

شرک و پرستش صاحب قبر

گاهی وهابیان تندرو گام فراتر نهاده، ساختمان سازی بر قبور را نوعی عبادت صاحب قبر و پرستش او می‌پندارند. این گروه پیش از آن که «شرک در پرستش» را به نحو جامع و مانع تعریف کنند، هر نوع حرکتی را که به عنوان تقدیر و تکریم بزرگان به شمار آید «پرستش» می‌دانند؛ در حالی که عبادت این است که انسان در مقابل موجودی خضوع و کرنش کند که به عقیده او یا خدای آفریدگار جهان و انسان باشد و یا مخلوقی که سرنوشت انسان به نوعی به دست

اوست. بنابراین، در صدق عبادت دو قید لازم است: یکی مربوط به عمل او و دیگری مربوط به عقیده و اندیشه او. الف - خضوع و کرنش به هر نحوی صورت بگیرد، یکی از پایه‌های پرستش است که به وسیله رکوع و سجود و یا دعا و قنوت انجام می‌گیرد.

ب - اعتقاد به این که شخصی که برای او خضوع می‌کند یا خدای جهان است - چنان که موحدان با این عقیده خدا را می‌پرستند - و یا خدای آفریدگار نیست اما سرنوشت انسان در دنیا و آخرت در دست اوست - هم‌چنان که مشرکان در مقابل معبودان دروغین خود با چنین اعتقادی خضوع و خشوع می‌کردند - و عرب عصر جاهلیت معبودهای دروغین خود را آفریدگار و یا مدبر جهان آفرینش نمی‌دانستند ولی معتقد بودند بخشی از سرنوشت آن‌ها از نظر بخشوده شدن گناه^۱ و یا مایه عزت در دنیا^۲ و پیروزی در جنگ^۳ و احیاناً فرود آمدن باران^۴ به دست آن‌هاست و از همین رهگذر در مقابل آن‌ها خضوع می‌کردند.

با توجه به این تعریف، هرگاه خضوع و کرنش، پیراسته از شرط دوم صورت پذیرد، هرگز پرستش نخواهد بود و لذا قرآن از خضوع ملائکه و سجود آنان برای آدم^۵ و سجود یعقوب و فرزندان او برای یوسف^۶ گزارش می‌دهد و ابلیس را به خاطر سرپیچی از این عمل نکوهش می‌کند. و این گواه بر آن است که هر نوع تقدیر و تمجید و خضوع، هر چند در حد

۱. آل عمران/۱۳۵. ۲. مریم/۸۱.
 ۳. یس/۴۷. ۴. سوره ابن هشام: ۷۹/۱.
 ۵. سوره بقره/۳۴. ۶. سوره یوسف/۱۰۰..

بالا باشد اگر در طرف مقابل اندیشه «الوهیت» و «خدایی» و یا «خدانمایی» در کار نباشد، پرستش به شمار نمی آید. قرآن به انسانها فرمان می دهد که نسبت به پدر و مادر، بیشترین تواضع و فروتنی را انجام دهند و می فرماید:

﴿وَاخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُلْ رَبِّ إِزْحَمُهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا﴾^۱

«بالهای تواضع خویش را از محبت و لطف در برابر آنان فرود آر و بگو پروردگارا! آنها را همانگونه که مرا در کوچکی تربیت کرده اند، مشمول رحمت قرار بده».

با توجه به تعریفی که برای عبادت و پرستش انجام گرفت، روشن می شود که تکریم انبیای الهی با حفظ آرامگاه و یا تعمیر خانه هایی که در آنها به خاک سپرده شده اند نه تنها شرک نبوده بلکه عملی است نیکو؛ زیرا افرادی که به تعمیر قبور این بزرگواران می پردازند، آنان را انسان های والا و مبشران توحید و مبارزان با شرک و بت پرستی می دانند و از همین منظر به حفظ آثار آنان می پردازند. در پایان آیه ای را یادآور می شویم که می تواند بیانگر حد پرستش باشد:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾^۲.

«ای مردم! پروردگار خویش را پرستش کنید. آن کس که شما و کسانی را که پیش از شما بودند آفریده تا پرهیزکار شوید».

۱. سوره اسراء/ ۲۴..

۲. بقره/ ۲۱.

لازم است که در جمله ﴿اعبدوا ربکم﴾ دقت کنیم. در این جا ملاک عبادت را ربوبیت خداوند دانسته و می‌فرماید: چون «رب» شماسست او را پرستید و این حاکی از آن است که عبادت بر محور «اعتقاد به ربوبیت» می‌چرخد؛ خواه این اعتقاد صحیح باشد - مانند عقیده موحدان - یا باطل باشد - مانند عقیده مشرکان در باره بتان - نتیجه این که هر نوع تعظیم و تکریم، پیراسته از چنین اعتقادی «عبادت» نبوده بلکه احترامی بیش نخواهد بود.

اکنون سؤال می‌شود که آیا مسلمانان و گویندگان «لا اله الا الله» که به حفظ آثار انبیاء در اردن، سوریه و عراق پرداخته‌اند؛ آن‌ها را «رب» و «پروردگار» خود می‌انگاشته‌اند یا از آن نظر که معلم توحید و آموزگاران یکتاپرستی‌اند به تکریم و تقدیر آن‌ها قیام کرده‌اند؟

این بیان روشن ساخت که در حفاظت از مراقد انبیا، مسأله بدعت و پرستش مطرح نیست ولی در عین حال باید مشروعیت آن را از کتاب و سنت استنباط کنیم؛ زیرا چه بسا عملی ممکن است از مقوله «بدعت» یا «عبادت» نباشد ولی در عین حال «مباح» و «جایز» نیز نباشد!

اکنون جواز یا استحباب ساختمان سازی بر قبور را از دیدگاه قرآن، سنت و سیره مسلمانان بررسی می‌کنیم:

۱. بنا ساختن بر قبور در امت‌های پیشین

از برخی از آیات استفاده می‌شود که احترام قبور افراد بزرگوار در میان ملل پیش از اسلام رایج بوده است. آن جاکه درباره اصحاب کهف می‌گوید: هنگامی که وضع اصحاب

کھف بر مردم آن زمان روشن شد و مردم به دهانه غار آمدند، درباره مدفن آن‌ها دو نظر ابراز داشتند:

«ابنوا علیهم بنیاناً»: «بر روی قبر آنان بنایی بسازید».

«و قال الذین غلبوا علی أمرهم لنتخذنَّ

علیهم مسجداً»: «گروه دیگر که در این کار پیروز شده بودند گفتند که بر روی قبور آنان مسجد می‌سازیم و مدفن را مسجد انتخاب می‌کنیم».

قرآن این دو نظر را نقل می‌کند بی آن که انتقاد کند.

بنابراین می‌توان گفت اگر این دو نظر خلاف بودند قرآن انتقاد می‌کرد، یا عمل آنان را بالحن اعتراض و انتقادآمیز نقل می‌نمود. در هر حال این دو نظر حاکی است که هر دو کار، وسیله بزرگداشت اولیا و صالحان می‌باشد.

***

۲. اظهار مودت به ذی‌القربی

قرآن مجید به ما دستور می‌دهد که به بستگان و خویشاوندان پیامبر گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مهر بورزیم، آن جا که می‌فرماید:

﴿قُلْ لَا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ﴾.

«بگو! من بر رسالت، اجری جز علاقه و دوستی خویشاوندانم نمی‌خواهم».

بدیهی است از نظر مسلمانان، یکی از طرق ابراز علاقه به خاندان رسالت، همان حفظ قبور و تعمیر آن هاست و این راه و رسم در میان ملل جهان نیز وجود دارد و همگی آن را نوعی اظهار مهر و محبت به صاحب قبر می دانند و لذا شخصیت های بزرگ سیاسی و علمی را در کلیساها یا مقابر معروف، دفن کرده اطراف آن را گل کاری و درخت کاری می کنند.

اکنون سؤال می شود که آیا بنا ساختن بر مرقد آنان، اظهار مهر و مودت نیست؟! و ویران کردن قبه نبوی و یا ویران کردن آرامگاه بزرگان دین، اهانت به ساحت مقدس آن ها نیست؟

نتیجه: جلوگیری از هر نوع بنا و یا ویران کردن بناهای این قبور سبب می شود که مرقد شریف آنان محل رفت و آمد حیوانات و در نتیجه آلوده شدن آن ها گردد و هیچ انسان خردمندی این عمل را دوستی با اهل بیت نمی شمرد بلکه آن را نوعی عداوت و بی ادبی تلقی می کند. اگر موحدان پیش از اسلام بر روی قبور پیامبران و اوصیای آنان بنایی می ساختند به خاطر همین انگیزه بود که: **اولاً** از آنان تکریم و تجلیل شود.

ثانیاً برهنه گذاشتن مرقد آموزگاران الهی سبب می شود آرامگاه آنان بر اثر رفت و آمد حیوانات به آلودگی کشیده شود؛ و این، نوعی بی احترامی به آنان به شمار می رود. از این جهت قبور پیامبران مانند ابراهیم خلیل و سایر پیامبران بنی اسرائیل تاکنون به وسیله بناهای ارزشمندی محفوظ مانده و هم اکنون این بناها در عراق،

سوریه، اردن، فلسطین اشغالی و مصر برپاست و هزاران گردشگر مسلمان به زیارت آنان شتافته و ادای احترام می‌کنند.

***

۳. بیوت اولیا و مزار آنان

خانه‌های پیامبران و صالحان از اعتبار و منزلت خاصی برخوردار است. این منزلت ارتباطی به جنبه مادی و جسمانی آن‌ها ندارد؛ زیرا خانه‌های آنان به سان خانه‌های دیگران از خشت و گل و یا آجر و گچ ساخته می‌شده؛ بلکه این ارزش به خاطر انسان‌های والایی است که در آن‌ها سکونت داشته‌اند.

قرآن در آیه معروف به آیه نور^۱، نور خدا را به چراغ پرفروغی تشبیه می‌کند که به سان ستاره فروزان در خانه‌هایی قرار گرفته که در آن‌ها مردانی وارسته، صبح و شام، خدا را تسبیح می‌گویند:

﴿فِي بُيُوتٍ أُذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا

اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ...﴾^۲

«این چراغ فروزان در خانه‌هایی (روشن است) که خدا رخصت داده که قدر و منزلت آن‌ها رفعت یابد و نامش در آن‌ها یاد شود و در آن خانه‌ها هر بامداد و شامگاهان (انسان‌هایی) به تسبیح خداوند می‌پردازند.»

۱. نور: ۳۵.

۲. نور: ۲۶.

جمله ﴿يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ﴾ بیانگر علت رفعت و عظمت این بیوت است که در جمله پیش، ﴿أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ﴾ وارد شده است. در آیه بعدی اوصاف عبادت‌گران آن بیوت را یادآور می‌شود و می‌فرماید:

﴿رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ﴾^۱.

«مردانی که تجارت و داد و ستد آنان را از یاد خدا و برپاداشتن نماز و دادن زکات غافل نمی‌سازد و از روز رستاخیز که دل‌ها و دیده‌ها در آن روز زیر و رو می‌شود، می‌هراسند».

آیه با گویایی خاصی از منزلت بیوتی که انسان‌های الهی در آن جا، خدا را پیوسته تسبیح و تنزیه می‌کنند خبر می‌دهد. برای توضیح بیشتر باید دو مطلب را روشن کرد:

أ. مقصود از بیوت چیست؟

به طور مسلم مقصود از بیوت، مساجد نیست؛ بلکه مقصود، بیوت انبیا و اولیای الهی است؛ زیرا واژه «بیوت» جمع «بیت» به معنای منزل و مسکن است. ابن منظور در کتاب خود می‌گوید: «بیت»، منزل مرد و خانه اوست^۲. راغب در مفردات می‌گوید: «بیت» پناهگاه انسان است.

افزون بر این، روایت، مفسر آیه می‌باشد. جلال‌الدین

۱. نور: ۳۷.

۲. لسان‌العرب، ج ۴، ص ۱۴، ماده «بیت».

سیوطی از آنس بن مالک نقل می‌کند که زمانی که رسول گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آیه **﴿فِي بَيْوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تَرْفَع...﴾** را در مسجد تلاوت کرد فردی از یاران رسول خدا بلند شد و گفت: مقصود از این خانه‌ها چیست؟ پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: خانه‌های پیامبران. در این موقع ابی بکر در حالی که اشاره به خانه علی عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ و فاطمه عَلَيْهَا السَّلَامُ می‌کرد، پرسید: این خانه نیز از همان خانه‌هاست که امر بر رفعت و منزلت آنان داده شده است؟ پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: «آری از برترین آن‌هاست»^۱.
 روی این قراین باید گفت مقصود از بیوت در آیه نور، خانه‌های انبیا و اولیای الهی است که به علت تسبیح و تنزیه خداوند در آن‌ها، از منزلت خاصی برخوردارند و خداوند امر کرده است که در رفعت و منزلت آن‌ها کوشش شود. حالا اگر این بیوت، مرقد و مدفن آنان گردد، باید به حکم آیه مبارکه در ترفیع ظاهری و باطنی آن‌ها کوشید.

ب. خانه‌هایی که آرامگاه شدند

بخشی از مراقد بزرگان دین، بیوت آنان می‌باشد. با چنین تأکیدی، چگونه برخی به خود جرأت می‌دهند که این خانه‌ها را با بیل و کلنگ ویران کنند؟
 ۱. مورخان و سیره‌نویسان اتفاق نظر دارند که رسول گرامی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در خانه خود به خاک سپرده شد؛ خانه‌ای که همسر وی - عایشه - در آن زندگی می‌کرد و از آن جا که این خانه علاوه بر منزلت دوران حیات پیامبر به سبب خاک‌سپاری پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از شرف خاصی برخوردار شده

۱. سیوطی، الذر المنثور، ج ۶ ص ۲۰۳.

بود، دو خلیفه نخست وصیت کردند جسد آنها نیز در آنجا دفن شوند و این خانه در طول سالها، تعمیر و مرمت و احياناً بازسازی شده و هم‌اکنون به فضل الهی برپاست. ولی وهابیان از ترس مسلمانان دست به ترکیب آن زده‌اند و امیران سعودی نیز پیوسته مراقب وضع حرم نبوی‌اند که مبادا دست شیطانی دراز شود و حجرهٔ پیامبر ﷺ آسیب ببیند. اینک نمونه‌های دیگری از این بیوت رفیعی که بعدها مدفون افراد شده است:

۲. قبر عباس بن عبدالمطلب که در خانهٔ عقیل به خاک سپرده شد.^۱

۳. عسکریین، امام هادی و امام حسن عسکری در خانه خود به خاک سپرده شدند و خانهٔ این بزرگواران مصداق آیهٔ ﴿فِي بَيْوتِ اَذنِ اللهِ اَنْ ترفع...﴾ به شمار می‌رود. بنابراین، کلیه خانه‌های اولیای الهی که از احترام برخوردار می‌باشد؛ هرگاه مدفن آنان گردد، ترفیع و تکریم ظاهری و مواظبت از آنها از وظایف اسلامی است.

***

۴. خلفا و قبور پیامبران پیشین

روزی که خورشید اسلام بر بخش عمده‌ای از معمورهٔ جهان تابید، در آن روز قبور پیامبران در سرزمین‌های فتح‌شده بنا و بارگاهی داشت و مسلمانان دست به بناها زده و آنها را به همان حالت تا به امروز حفظ کرده‌اند و در

۱. ابن شهبه، تاریخ المدینة المنورة، ج ۱، ص ۱۲۷.

طول سال‌ها به مرمت آنها پرداخته‌اند. هم‌اکنون قبور پیامبران مانند ابراهیم خلیل و فرزندان او: اسحاق و یعقوب و یوسف در قدس اشغالی قرار گرفته و همگی دارای علامت و نشانه و بنا می‌باشد.

قبر حوّا در جدّه دارای بنا و ساختمانی بود که پس از تسلط وهابیان با خاک یکسان شد و هم‌اکنون در کشور اردن قبور برخی از پیامبران بنی‌اسرائیل بر پاست و جهان‌گردان به زیارت آن‌ها می‌شتابند.

روزی که مسلمانان این بلاد را فتح کردند، هرگز از مشاهده این آثار ناراحت نشدند و آن‌ها را تخریب نکردند.

اگر به راستی تعمیر قبور و دفن میت در مقابر سرپوشیده از نظر اسلام حرام بود، مسلمانان پیش از هر چیز بر خود لازم می‌دانستند این مقابر را که اردن و فلسطین و عراق را فرا گرفته‌اند، ویران کنند و از تجدید بنای آنها در تمام ادوار به شدت جلوگیری نمایند، در صورتی که نه تنها آن‌ها را ویران نکردند، بلکه در مدت چهارده قرن، در تعمیر و حفظ آثار پیامبران سلف کوشیدند. آنان با عقل خدادادی، حفظ آثار پیامبران را نوعی ادای احترام به آنان دانسته و خود را با انجام این کار در شمار افراد مأجور و نیکوکار قرار داده‌اند.

ابن تیمیه در کتاب «الصرّاط المستقیم» می‌گوید:

هنگام فتح بیت المقدس، قبور پیامبران، بنا داشت ولی درب آن تا سال چهارصد هجری بسته بود^۱. فرض کنید گفتار ابن تیمیه صحیح باشد؛ در حالی که ادعایی بیش

۱. کشف الارتیاب، ص ۳۸۴، چاپ دوم، به نقل از «الصرّاط المستقیم» ابن تیمیه.

نیست. اگر به راستی ساختن بنا بر قبر حرام بود، طبعاً باید ویران کردن آن واجب باشد و مسدود بودن آن مجوز بقای آن نمی‌باشد، بلکه باید هرچه زودتر سقف و بنا با بیل و کلنگ ویران گردد.

خلاصه: وجود این ابنیه و قبه‌ها در طول این مدت در برابر انظار علما و سران اسلام، خود نشانه بارزی بر جواز آن در آیین اسلام می‌باشد و سپاه اسلام در فتح شامات نه تنها دست به تخریب قبور پیامبران نزد بلکه خادمان آن‌ها را در مأموریت خود ابقا نمود و کوچک‌ترین حساسیت و یا عمل منفی در برابر آن‌ها نشان نداد.

۵. سیره مسلمانان و بنای بر قبور

سیره مسلمانان در طول سال‌ها تا روزی که وهابیان بر حرمین شریفین مسلط شدند بر این بود که گنبد و بارگاه پیامبران و اولیای الهی و وابستگان آن‌ها را تعمیر و مرمت کنند و یا روی قبور آنان گنبد و سایه‌بانی بسازند و این سیره در این چهارده قرن می‌تواند کاشف از حکم شرعی باشد. فقیهان اسلام اتفاق امت اسلامی یا فقها را بر امری در یک زمان، دلیل قطعی بر جواز آن می‌شمارند و از این جهت اجماع را یکی از منابع حکم اسلامی می‌دانند. اکنون سؤال می‌شود چرا اجماع امت اسلامی در یک قرن، کاشف حکم شرعی بوده و برای همه «لازم الاتباع» می‌باشد ولی اتفاق عموم مسلمانان جهان و سیره عملی آنان بر بنا روی قبور، کاشف از حکم شرعی نمی‌باشد؟!

بررسی کتب تاریخی و سفرنامه‌های مسلمانان گواه بر

وجود صدها آرامگاه و مرقد باشکوه در سرزمین وحی و کشورهای اسلامی است. اینک ما از جهانگردان اسلامی و مورخان مورد اعتماد - مانند «مسعودی» در «مروج الذهب» و «ابن جبیر» و «ابن نجّار» و «ابن حجاج» - فرازهایی را نقل می‌کنیم تا روشن شود در طول زمان‌ها امت اسلامی بر این بناها و مقبره‌ها با دیده تکریم و تقدیر می‌نگریستند.

۱. مسعودی در کتاب ارزشمند خود قبور امامان را در

قبرستان بقیع چنین توصیف می‌کند:

«روی قبر آنان سنگی است که بر آن نوشته شده است: به نام خدای رحمن و رحیم، سپاس خدای را که امت‌ها را نابود و مردگان را زنده می‌کند. این قبر فاطمه بنت پیامبر، سرور زنان جهان، و قبر حسن بن علی بن ابی‌طالب و قبر علی بن الحسین بن علی ابن ابی‌طالب و قبر محمد بن علی و قبر جعفر بن محمد است.»^۱

مسعودی از مورخان قرن چهارم است. سلفی‌های متعصب، این قرن و قرن‌های پیش از آن را به عنوان بهترین قرون تاریخ اسلام یاد می‌کنند و اعمال رایج در میان مسلمانان آن زمان را نشانه‌ی مشروعیت آن‌ها می‌دانند. متأسفانه این سنگ بزرگ که مسعودی از آن یاد کرده است، در اثر سلطه وهابیان، زیر خروارها خاک پنهان گشته و

۱. مسعودی، مروج الذهب، ج ۲، ص ۲۸۸. از نظر مسعودی قبر معروف به قبر فاطمه، به دخت پیامبر گرامی ۹ تعلق دارد، در حالی که از نظر ما متعلق به فاطمه بنت اسد است.

امروزه این قبور اساساً به صورت مشخص از هم شناخته نمی‌شوند.

۲. ابن جبیر^۱ (۶۱۴-۵۴۰) جهان‌گرد معروف، مشاهد انبیا و صالحان و ائمه اهل بیت را در مصر، مکه معظمه، مدینه منوره، عراق و شام مشاهده کرده و خصوصیات هریک را در سفرنامه خود به تفصیل آورده است. از آن چه که وی در سفرنامه مشهور خود نقل می‌کند به دست می‌آید که: تاریخ ساختن بناهای عظیم بر قبر امامان و اولیاء و شهیدان، به عصر صحابه و تابعان بازمی‌گردد و در آن روزگار، مسلمانان به انگیزه اظهار ارادت و مودت به رهبران و بزرگان دینی، دست به ساختن قبه و بارگاه زده‌اند و احدی از صحابه و تابعان نیز این عمل را با اصل توحید مغایر نشمرده است. ماگزیده‌ای از گزارش وی درباره آثار و ابنیه اسلامی را در زیر می‌آوریم.

وی می‌گوید:

از مشاهد عظیم در قاهره، رأس الحسین است. محل دفن سر آن حضرت، با ضریحی از نقره پوشانده شده و بنای عظیمی که زبان از وصف، و خرد از درک آن عاجز است بر روی آن قرار دارد و بر دیوار مقام، سنگ بسیار شفاف و براقی است که به سان آینه‌های هندی حالت صیقلی

۱. محمد بن احمد بن جبیر اندلسی، از جهان‌گردان معروف قرن ششم است. او سه بار به جهان‌گردی پرداخته است. یکی از سفرهای او در سال ۵۷۸ هـ ق آغاز و در سال ۵۸۱ به پایان رسیده است: (الاعلام، خیرالدین زرکلی، ج ۵، ص ۳۱۹).

دارد و تصویر اشیایی را که در برابر آن قرار گیرد نشان می‌دهد. من زائران رأس‌الحسین را مشاهده کردم. آنان با ازدحام عجیبی رو به قبر آورده چشم بر آن می‌دوختند و پیوسته با پارچه روی ضریح تبرک می‌کردند.

بررسی در انعام: بدعت و شرک

«ابن جبیر» از محلی به نام «قرافه» در مصر یاد کرده و آن را از عجایب جهان می‌شمارد. به گفته او قبور بسیاری از پیامبران و نزدیکان پیامبر و صحابه و تابعان و عالمان و زاهدان را در آن جا به خاک سپرده‌اند.

فرزند «صالح» پیامبر و «روبیل» فرزند یعقوب بن اسحاق و آسیه - همسر فرعون - در آن جا مدفون‌اند و از خاندان رسالت نیز قبر دو تن از فرزندان جعفر بن محمد الصادق علیه السلام... و نیز قبر قاسم بن محمد بن جعفر الصادق و قبر فرزندش، عبدالله بن قاسم و فرزند او، یحیی بن قاسم و هم‌چنین مزار علی بن عبدالله بن قاسم و برادر وی، یحیی بن عبدالله در آن جاست.

ابن جبیر از آرامگاه صحابه و تابعان و نیز امام شافعی و عظمت حرم او و وسعت مکانش سخن می‌گوید و یادآور می‌شود که صلاح‌الدین ایوبی هزینه برپایی مراسم در حرم شافعی را می‌پردازد. نیز وی از وجود ابنیه‌ای در مکه و قبه‌هایی بر فراز قبور خبر می‌دهد که ذکر آن به طول می‌انجامد: مانند **مولد النبی صلی الله علیه و آله**، **مولد الزهراء علیها السلام** و

دارالخیزران (محل عبادت سرّی پیامبر صلی الله علیه و آله). و نیز از مشاهد رفیع صحابه و تابعان مدینه نام برده و در ضمن آن به روضه عباس و حسن بن علی اشاره می‌کند که بنای

مرتفعی دارند و سپس به ذکر خصوصیات ضریح آن‌ها می‌پردازد.

اگر بخواهیم آن‌چه راکه ابن جبیر از مقامات شهدا، علما و صالحان در عراق و شام دیده و ثبت کرده متذکر شویم، سخن به درازا می‌کشد از این رو، به همین مقدار اکتفا می‌کنیم. علاقه‌مندان برای آگاهی بیشتر، به این کتاب مراجعه کنند.

۳. ابن نجّار^۱ (۶۴۳-۵۷۸ هـ.ق). محمد بن محمود معروف به «ابن النّجّار»، جهان‌گرد معروف مسلمان در کتاب «اخبار مدینة الرسول» می‌نویسد:

گنبد بسیار بلندی که از قدمت خاصی برخوردار است در اول بقیع موجود است که دو در دارد. هر روز یکی از آن‌ها برای زیارت باز می‌شود.

۴. ابن حجاج بغدادی (۳۹۲-۲۶۲ هـ.ق). از شعرای بزرگ عراق می‌باشد که در قصیده‌ای به مدح امیر مؤمنان علیه السلام پرداخته و در حرم آن حضرت در محضر جمعی ایراد کرده است. در آغاز قصیده می‌گوید:

یا صاحب القبة البيضاء فی النجف

من زار قبرک و استشفی لدیک شفی

«ای صاحب گنبد سپید و روشن در سرزمین نجف! هرکس قبر تو را زیارت کند و نزد تو (از خدا) شفا بطلد خدا او را شفا خواهد داد.»

۱. وی جهان‌گرد معروفی است که در بغداد متولد شد و سفر خود را از عراق آغاز کرد و تا شام، مصر، حجاز و فارس ادامه داد. سفر او ۲۷ سال طول کشید.

این بیت حاکی از آن است که در اواخر قرن چهارم، قبر امیر مؤمنان علیه السلام دارای قبه و بارگاهی بوده است.

***

۶. صیانت قبور در احادیث امامان

روایاتی که در مورد حفظ قبور و بنای بر آن وارد شده است به چند گروه تقسیم می‌شود. اینک همه را از نظر خوانندگان می‌گذرانیم تا روشن شود بنای بر قبور نزد ائمه اهل بیت علیهم السلام امری مسلم بوده و فقیهان شیعه نیز از این روایات پیروی کرده‌اند:

گروه نخست: استحباب تعمیر قبور

در جوامع حدیثی مانند «تهذیب» شیخ طوسی و غیره در استحباب تعمیر قبور امامان معصوم، روایت مفصلی وارد شده است که از نظر خوانندگان می‌گذرد:

شیخ طوسی به سند خود از ابو عامر واعظ اهل حجاز چنین نقل می‌کند:

«من به خانه جعفر بن محمد علیه السلام رفتم و به او گفتم کسی که به زیارت امیر مؤمنان برود و قبر او را آباد کند چه پاداشی دارد؟»

امام صادق علیه السلام فرمود: پدرم از پدرش و او از حسین بن علی و او از علی بن ابی طالب علیه السلام نقل کرد که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ای علی! تو را در سرزمین عراق می‌کشند و در آنجا به خاک سپرده می‌شوی، علی علیه السلام می‌گوید: به پیامبر صلی الله علیه و آله

گفتم: کسانی که قبرهای ما را زیارت کنند و در آبادی آن بکوشند و پیوسته به آنجا رفت و آمد کند چه پاداشی دارند؟ پیامبر ﷺ فرمود: ای ابالحسن! خدا مرقد تو را و مرقد فرزندان تو را بخشی از سرزمین بهشت و قسمتی از خاک آن قرار داده است و خدا دل‌های انسان‌های بزرگوار و برگزیده از بندگان خود را به شما علاقه‌مند ساخته است. آنان برای تقرب به خدا و اظهار دوستی با پیامبر ﷺ، اذیت و آزار را در راه شما پذیرا می‌شوند و قبور شما را آباد می‌کنند، آنگاه افزود:

علی جان! آنان کسانی هستند که مورد شفاعت من قرار می‌گیرند و در حوض (کوثر) بر من وارد می‌شوند.

علی جان! هر کس قبور شما را آباد سازد و به آنجا رفت و آمد کند، به سان آن است که سلیمان بن داود را در ساختن بیت المقدس یاری کرده باشد، و هر کس قبور شما را زیارت کند پاداش هفتاد حج به جز حجة الاسلام دارد. هر کس از زیارت شما باز گردد، از گناهان پاک می‌گردد و به سان کسی است که تازه به دنیا آمده باشد.

علی جان! دوستداران خود را به نعمت‌هایی که نمونه آنها را نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده است و نه به خاطر کسی آمده است مژده ده! البته انسان‌های بی‌ارزش، زائران قبور شما را نکوهش می‌کنند. آنان شروران امت من‌اند و شفاعت من به آنان نمی‌رسد و در حوض بر من وارد نمی‌شوند.»^۱

۱. شیخ طوسی، تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۴۵۰؛ وسائل الشیعه، ج ۱۰، باب ۲۶، از ابواب المزار، حدیث ۱.

گروه دوم: کیفیت زیارت، حاکی از وجود بناست

برخی از روایاتی که در کیفیت زیارت معصومان وارد شده است حاکی از آن است که مزار آنان دارای بنا و در بوده است.

۱. در شیوه زیارت حسین بن علی چنین وارد شده

است:

«با آب فرات غسل کن و پاک‌ترین جامه‌های خود را بپوش آنگاه پا برهنه برو زیرا تو در حرمی از حرم‌های خدا و رسول او هستی و پیوسته تهلیل و تکبیر بگو و خدا را تعظیم کن، بر محمد و اهل بیت او درود بفرست تا به «باب» حائر برسی.^۱»

حائر به نقطه‌ای می‌گویند که امام حسین علیه السلام در آنجا به خاک سپرده شده و تقریباً ۱۲ متر از هر طرف را حائر می‌نامند و این حاکی است که در زمان صدور روایت مدفن سیدالشهدا علیه السلام دارای بنا و در بوده است.

۲. در برخی از روایات «باب المشهد» وارد شده می‌فرماید:

«إِذَا أَنْتَهَيْتَ إِلَى بَابِ الْمَشْهَدِ فَاقِفْ عَلَيْهِ وَكَبِّرْ أَرْبَعًا»^۲.

«آنگاه که به باب مشهد (نقطه‌ای که حضرت به

۱. تهذیب شیخ طوسی، ج ۶ ص ۶۲، باب ۱۸، ح ۱.

۲. تهذیب، ج ۶، باب ۱۸، ح ۱.

شهادت رسیده) وارد شدی بایست و چهار مرتبه تکبیر بگو...».

۳. در زیارت عباس بن علی علیه السلام چنین وارد شده است:

«ثُمَّ امْشِ تَأْتِي مَشْهَدَ الْعَبَّاسِ بْنِ عَلِيٍّ فَإِذَا
أَتَيْتَهُ فَقِفْ عَلَى بَابِ السَّقِيْفَةِ وَقُلْ...».

و سپس به سوی جایگاه شهادت عباس بن علی برو و آنگاه که به نقطه سرپوشیده رسیدی بایست و بگو...

۴. مردی خدمت امام هادی علیه السلام رسید و از ایشان

درخواست کرد که به وی زیارتی را بیاموزد تا او بتواند با آن هر امامی را خواست، زیارت کند. امام هادی علیه السلام به او فرمود:

«إِذَا صِرْتَ إِلَى الْبَابِ فَاقِفْ وَأَشْهَدْ
الشَّهَادَتَيْنِ».

«هر موقع به درب جایگاهی که امام در آنجا به خاک سپرده شده رسیدی شهادتین را بگو».^۱

۵. از برخی از روایات استفاده می شود که دعا زیر قبه

حسین بن علی علیه السلام مستجاب است.

ابن عباس از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل می کند که آن حضرت از

کشته شدن حسین بن علی گزارش داد و آنگاه فرمود: هر

کس تحت قبه او دعا کند، دعای او مستجاب می شود و در

تربت او شفاعت است.^۲

۱. التهذیب، ج ۶، باب ۴۶، از ابواب المزار، حدیث ۱.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۱، باب ۴۵، از ابواب مزار، حدیث ۱۶.

۶. روشن ترین گواه بر این که در نیمه اول قرن سوم اسلامی قبر حسین بن علی علیه السلام دارای بنا و قبه و بارگاه بوده این که متوکل عباسی که به عداوت خاندان رسالت معروف بوده در سال ۲۳۶ فرمان داد قبر حسین بن علی علیه السلام ویران گردد و خانه‌هایی که اطراف آن قرار داشت با خاک یکسان شود و اطراف قبر را برای زراعت شخم کنند. این عمل شنیع آن چنان خشم مسلمانان را برانگیخت که مردم بغداد بر دیوار و مساجد شهر اشعاری در هجو متوکل نوشتند که نقل آنها به طول می انجامد.^۱ مسعودی می نویسد که متوکل مبالغ زیادی را در اختیار کارگران و ویرانگران قرار داد. بسیاری از مردم از این کار خودداری کردند. در این موقع خشمگین شد و خود بیل و کلنگ برداشت و سقف قبر حسین بن علی علیه السلام را ویران کرد و آنگاه کارگران کار او را ادامه دادند و قبر حضرت به همین حالت تا دوران منتصر باقی بود.

گروه سوم: حرمت مشاهد و دعوت به زیارت

روایات فراوانی که شمار آن از صدها تجاوز می کند همه به زیارت قبر پیامبر گرامی صلی الله علیه و آله و فرزندان او دعوت کرده و از احترام این قبور یاد می کنند. این روایات به اندازه‌ای است که یک صدم آنها را نمی توان در این جا آورد. فقط نمونه‌هایی را یاد آور می شویم:

۱. امیرمؤمنان علیه السلام کمال حج را در این می داند که زائر

۱. کشف الارتباب، ص ۳۰۹، به نقل از مسعودی، مروج الذهب و تاریخ الخلفای سیوطی، ص ۴۰۷، چاپ دارالجیل، بیروت.

خانه، حج خود را با زیارت قبر رسول خدا به پایان برساند.
چنان که می فرماید:

«أَتَمُّوا حَجَّكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ إِذَا خَرَجْتُمْ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ فَإِنَّ تَرْكَهُ جَفَاءٌ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُمْ»^۱.

«حج خود را با زیارت قبر پیامبر خدا ﷺ به کمال برسانید، زیرا ترک زیارت او جفاست و به این کار مأمور شده‌اید».

۲. ابن قولویه در کامل الزیارات از فردی به نام «وشاء»

نقل می کند که از امام رضا علیه السلام شنیدم می فرمود:

«إِنَّ لِكُلِّ إِمَامٍ عَهْدًا فِي عُنُقِ أَوْلِيَائِهِ وَشِيعَتِهِ وَإِنَّ مِنْ تَمَامِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ زِيَارَةَ قُبُورِهِمْ»^۲.

«هر امامی بر گردن دوستان و شیعیان خود عهد و پیمانی دارد و زیارت قبور پیشوایان بخشی از عمل به این پیمان است».

با توجه به دعوت اکید به زیارت قبور امامان و اولیای الهی می توان قاطعانه گفت که دعوت همه مسلمانان بر این عمل مستحب، در صورتی انجام می گیرد که مدفن آنان به گونه ای محفوظ باشد و افراد بتوانند به صورت روشن آن را ببینند و زیارت کنند. هرگاه مراقد آنان فاقد هر نوع حفاظت و بنا باشد مسلماً باد و باران و عوامل طبیعی آثار مراقد را از بین برده و چیزی باقی نمی ماند، تا مردم به زیارت آنها

۱. خصال صدوق، ج ۲، ص ۴۰۶.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱۰، باب ۴۹ از ابواب مزار، ج ۲؛ کامل الزیارات، ص ۱۵۰.

بشتابند.

این نوع روایات که بر زیارت قبور خاندان رسالت تأکید می‌کند مستلزم آن است که مراقب آنان به شیوه‌ای باشد که از حوادث زمان محفوظ بمانند.

نتیجه می‌گیریم:

صیانت قبور اولیای الهی امری مرغوب و سنتی اسلامی (است) و قرآن و اجماع و سیره مسلمانان و روایت ائمه اهل بیت علیهم‌السلام بر آن دلالت دارد و هر کس بخواهد با کلنگ ظلم مدفن آنان را ویران کند، خشم خدا را بر خود خریده و جایگاه او جایگاه دشمنان اهل بیت علیهم‌السلام است.

بررسی ده اتهام: بدعت و شرک

دستاویزهای سست

نویسنده کتابچه بر مدعای خود به یک رشته روایات استدلال نموده که به چند گروه تقسیم می‌شوند، هر چند خود وی همه را به صورت آشفته نقل کرده است و اگر یک فرد فقیهی بود از دسته‌بندی روایات غفلت نمی‌کرد. اینک روایات مورد نظر وی را در ضمن چند گروه بیان می‌کنیم:

۱. قبر را با خاک خودش پر کنید

از سه روایت استفاده می‌شود که در خاکسپاری میت و پر کردن قبر، فقط از همان خاک خود قبر استفاده شود و از خاک اطراف قبر بر روی آن نریزند:

۱. «إِنَّ النَّبِيَّ نَهَى أَنْ يُزَادَ عَلَى الْقَبْرِ تُرَابٌ لَمْ يُخْرَجْ مِنْهُ».

«پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از پر کردن قبر با خاک اطراف قبر، نهی کرد».

صدوق بدون سند از امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نقل می‌کند:

۲. «كُلَّمَا جُعِلَ عَلَى الْقَبْرِ مِنْ غَيْرِ تُرَابِ الْقَبْرِ فَهُوَ ثَقُلَ عَلَى الْمَيِّتِ».

«هر چه که بر روی قبر از غیر خاک آن قرار دهند آن سنگینی بر میت است».

۳. «لَا تُطَيَّبُوا الْقَبْرَ مِنْ غَيْرِ طِينِهِ»^۱.

«قبر را از غیر خاک خودش، گل مالی نکنید».

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۳۶، از ابواب دفن، روایات ۱، ۲، ۳.

تحلیل روایت

اولاً: روایت دوم فاقد سند است و نمی‌توان با آن استدلال کرد.

و روایت اول و سوم با سندی نقل شده که در آن دو فرد غیر امامی است به نام‌های «نوفلی و سکونی».

ثانیاً: این روایات در صورت صحت حاکی از آن است که در قبر سازی از خاک بیرون نباید بهره‌گرفت. در این صورت مضمون این احادیث پیوندی با موضوع بحث ما ندارد و آن بنای بر روی قبر که چیزی بر قبر افزوده نمی‌شود آن هم برای این که زائران قبر در حال زیارت و خواندن قبر آن بزرگواران از سرما و گرما در رفاه و امان باشند و در ساخت و ساز بر روی قبور اولیای الهی، چیزی بر خاک قبر افزوده نمی‌شود.

ثالثاً: مضمون این روایات با عمل قطعی پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در تدفین عثمان بن مظعون منافات دارد، زیرا آن حضرت پس از خاکسپاری فرزند مظعون سنگ بزرگی را روی قبر نهاد تا نشانه قبر باشد و مسلمانان بتوانند به آسانی آن را شناسایی و زیارت نمایند.

ابن ماجه از انس بن مالک نقل می‌کند که رسول خدا قبر عثمان بن مظعون را با سنگ بزرگی علامت گذاشت و «سندی» در حاشیه سنن ابن ماجه می‌نویسد: صخره‌ای را بر روی قبر نهاد تا شناسایی شود.^۱

سمهودی در وفاء الوفاء می‌نویسد: وقتی عثمان بن

۱. سنن ابن ماجه، کتاب جناز، ص ۳۶۵، ۱۵۵۱.

مظعون خاکسپاری شد پیامبر مردی را مأمور کرد تا سنگ بزرگی را با خود حمل کند و بیاورد. آن مرد نتوانست آن سنگ را حمل نماید. رسول خدا آستین‌ها را بالا زد و آن را به سوی قبر عثمان حمل نمود و آن را بالای سر او نهاد و گفت: این کار را می‌کنم که قبر برادرم را بشناسم و بستگانم را کنار آن به خاک بسپارم.^۱

رابعاً: گزاردن ضریح و یا صندوق بر روی قبر ارتباطی به روایات ندارد، زیرا پایه‌های ضریح در چهار گوشه بیرون قبر قرار می‌گیرد. و کوچک‌ترین سنگینی بر قبر ندارد.

۲. نهی از بنای بر قبور

از برخی روایات چنین برمی‌آید که از بنای بر قبور نهی شده است.

۱. امام کاظم علیه السلام می‌فرماید:

«لَا يَصْلُحُ الْبِنَاءُ عَلَيْهِ وَلَا الْجُلُوسُ وَلَا تَحْصِيصُهُ وَلَا تَطْيِينُهُ»^۲.

«ساختن بنا بر قبر و نشستن بر آن و گنج کاری و گل کاری آن، کار خوبی نیست».

۲. یونس بن ظبیان از امام صادق علیه السلام نقل کرده که

پیامبر صلی الله علیه و آله از سه چیز نهی کرده:

۱. أَنْ يُصَلَّى عَلَى الْقَبْرِ: بر روی قبری نماز

گزارده شود.

۱. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۸۵.

۲. التهذيب، ج ۱، باب تلقين المحتضرين، ص ۴۶۱.

أَوْ يُقَعَدَ عَلَيْهِ: بر روی آن نشسته شود.
أَوْ يُبْنَى عَلَيْهِ: بر روی آن ساختمان سازی
شود.^۱

۳. جراح مدائنی از امام صادق عليه السلام نقل می‌کند:

«لَا تَبْنُوا عَلَى الْقُبُورِ وَلَا تُصَوِّرُوا سُقُوفَ
الْبُيُوتِ»^۲.

«بر روی قبرها ساختمان نسازید و سقف خانه‌ها
را نقاشی نکنید».

تحلیل روایات

۱. روایت دوم ضعیف است، در سند آن افرادی به
نام‌های زیاد بن مروان قندی و یونس بن ظبیان وارد
شده‌اند. «کشی» درباره زیاد بن مروان قندی روایتی نقل
کرده که حاکی از خبث اوست. علامه می‌گوید: روایات او نزد
من پذیرفته نیست.

و «نجاشی» درباره یونس بن ظبیان می‌گوید: جداً
ضعیف است و به روایات او توجه نمی‌شود تا آنجا که مورد
لعن امام هشتم عليه السلام قرار گرفته است و «کشی» می‌گوید: او از
دروغگویان معروف در حدیث است.^۳

جمله «لا يصلح» در روایت اول بر کراهت دلالت دارد و
روایت سوم که می‌گوید که: «لَا تَبْنُوا عَلَى الْقُبُورِ» به قرینه
روایت اول، حمل بر کراهت می‌شود.

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۴۴ از ابواب دفن، حدیث ۲.

۲. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۴۴، از ابواب دفن، حدیث ۳.

۳. الموسوعة الرجالية، شماره ۲۴۵۹ و شماره ۶۷۱۳.

نتیجه این که روایت دوم ضعیف و اولی و سومی حاکی از کراهت است نه حرمت.

آنچه که مهم است این است که بدانیم مورد کراهت کجا است؟

۲. مورد روایات زمین‌های عمومی است که مردم برای دفن اموات آماده کرده‌اند. مسلماً بنا در چنین قبور با مشکل مواجه می‌شود زیرا اگر هر فردی یا خانواده‌ای متمکن بخواهند بر روی قبر بنایی بسازند دفن میت پس از اندکی با مشکل مواجه می‌شود.^۱

۳. از آنجا که مضمون این روایات در کتاب‌های حدیثی اهل سنت نیز وارد شده است، برخی از فقیهان مالکی مورد این احادیث را افرادی دانسته‌اند که به عنوان فخر فروشی بر روی اموات خود بنا می‌نهند.^۲

افزون بر این وجوه سه گانه، می‌توان گفت ساختن بنا بر روی قبور اولیای الهی از مورد روایات بیرون است؛ زیرا مقابر آنان یا در زمین‌های موات و یا خانه‌های شخصی آنان بوده و هدف از بنا سازی تسهیل زیارت برای زائران شیفته آنان است.

مؤلف «الفقه علی المذاهب الاربعه» می‌گوید:

بنای بر قبر آن گاه که مقصود از آن فخر فروشی نباشد، مکروه است. مگر این که در زمینی بسازد

۱. علامه حلی در المنتهی، ج ۷، ص ۴۰۳ می‌گوید: «لأن فی ذلك تزییفاً علی الناس ومنعاً لهم عن الدفن هذا مختص بالمواضع المباحة، أما الاملاک فلا...».

۲. الموسوعة الفقهية الكويتية ۳۲ / ۲۵۰ مادة قبر.

مانند زمین وقف و یا زمینی که برای دفن اموات آماده شده است که در این صورت جایز نمی‌باشد؛ زیرا در این صورت جا برای دیگران تنگ خواهد شد.^۱

به مقتضای آنچه که در مورد قبور اولیا و انبیا از نظر قرآن و سنت و اتفاق فقیهان اسلام بیان شد، می‌توان گفت: مورد این روایات افراد عادی و انسان‌های معمولی است که حفظ مقابر آنان نه تنها فاقد اثر سازنده است، بلکه چه بسا مایه مزاحمت و فخرفروشی است. ولی قبور انبیا و اولیا بر خلاف آن است و در نتیجه این روایات ناظر به آنها نیست.^۲

۳. گچ کاری و گل کاری قبر

از برخی روایات استفاده می‌شود که گچ کاری و گل کاری قبر صحیح نیست. در این مورد فقط یک روایت وارد شده که متن آن در گروه دوم به شماره اول گذشت و شیخ طوسی در نهاییه و عماد الدین طوسی بر کراهت آن فتوا داده‌اند.^۳

تحلیل روایت

اولاً: واژه «لا یصلح» حاکی از کراهت است.

ثانیاً: کلینی با سند صحیح از یونس بن یعقوب نقل می‌کند: آنگاه که یکی از فرزندان امام کاظم علیه السلام در مدینه درگذشت، فرمود قبر او را گچ کاری کنند و نام او را بر سنگی

۱. الفقه علی المذاهب الاربعه، ج ۱، ص ۵۰۵.

۲. الذکری، شهید اول، ج ۲، ص ۳۵.

۳. النهاییه، ص ۴۴، الوسيله إلی نیل الفضیله، ص ۶۲.

بنویسند و بر روی قبر او بگذارند.^۱

ثالثاً: اصولاً فقیهان اسلام بدون استثنا اتفاق نظر دارند که مستحب است قبر را به مقدار چهار انگشت باز، یا یک وجب از زمین بلندتر قرار داد. اکنون سؤال می‌شود هرگاه قبر بدون گل کاری و گچ کاری صورت سازی شود دیری نمی‌پاید که باد و باران و طوفان‌های تند همه را به هم ریخته و قبر را با زمین یکسان می‌سازد. صیانت قبر در گرو این است که با یک عامل طبیعی اجزای خاک به هم پیوسته شود و آن جز با گل کاری و گچ کاری و نظایر آنها امکان‌پذیر نیست. از این جهت، این روایت ناظر به داخل قبر است که به حالت طبیعی باقی بماند و ناظر به ظاهر آن نیست.

۴. ارتفاع قبر به اندازه چهار انگشت یا یک وجب

روایات متعددی از امامان معصوم علیهم‌السلام وارد شده است که مستحب است قبر به اندازه چهار انگشت باز و یا یک وجب و یا کمی افزون ارتفاع داشته باشد. این روایات را شیخ حر عاملی در وسائل الشیعه باب ۳۱ از ابواب دفن آورده است و مجموع آنها یازده روایت است. در تمام روایات فقط وارد شده است که قبر از سطح زمین به مقدار چهار انگشت یا یک وجب بلندی داشته باشد و هرگز حکم افزون بر این مقدار را متعرض نشوند. مثلاً محمد بن مسلم از امام باقر علیه‌السلام نقل می‌کند که آن حضرت فرمود:

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۳۶ از ابواب دفن، ح ۱.

«وَيُرْفَعُ الْقَبْرُ فَوْقَ الْأَرْضِ أَرْبَعَ أَصَابِعَ»^۱.

«و قبر از سطح زمین به مقدار چهار انگشت بالاتر قرار می‌گیرد.»

روایات دیگر نیز همگی به همین مضمون است و می‌رساند که مستحب است قبر چهار انگشت ارتفاع داشته باشد ولی ارتفاع بالاتر از آن را نفی نکرده است، بلکه بلندی لازم را برای شناسایی قبر یا این که زیر پای عابران قرار نگیرد چهار انگشت و یا یک وجب می‌دانند.

فقط یک روایت از موسی بن جعفر می‌فرماید: آنگاه که مرا به خاک سپردند قبر من بیش از چهار انگشت باز بلندتر نباشد. و نکته آن روشن است، زیرا ارتفاع قبر امام بیش از چهار انگشت مایه تحریک دشمنان او بود و مسلماً هارون و همفکران او به راحتی از کنار آن نمی‌گذشتند. چه بسا به آن اهانت می‌کردند و لذا حضرت ارتفاع بیشتر را اجازه نمی‌دهد و به همان مقدار استحباب اکتفا می‌نماید.

۵. تسویة قبور

شیخ کلینی از امام صادق نقل می‌کند که امیرمؤمنان فرمود:

«بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَقَالَ لَا تَدْعُ صَوْرَةً إِلَّا مَحْوَتَهَا وَلَا قَبْرًا إِلَّا سَوَّيْتَهُ وَلَا كَلْبًا إِلَّا قَتَلْتَهُ»^۲.

«پیامبر خدا مرا به مدینه اعزام کرد و فرمود تا سه

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۳۰، از ابواب دفن، حدیث ۱.

۲. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۴۳، از ابواب دفن، حدیث ۲.

کار را صورت دهم: هر نوع تصویری را نابود
 کنم و هر قبری را صاف گردانم و هر سگی را
 بکشم».

نویسنده با این روایت که اهل سنت نیز آن را روایت
 کرده‌اند بر عدم جواز ساختن بنا بر روی قبور استدلال کرده
 است. حتی در سال ۱۳۴۴ هجری که مدینه منوره به اشغال
 وهابیان درآمد قاضی وقت به نام **ابن بلیهد** به بهانه این
 حدیث، تمام آثار گذشتگان را با خاک یکسان کرد و تنها از
 ویران کردن مرقد پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به خاطر ترس از مسلمانان
 جهان خودداری نمود.

با توجه به توضیحی که خواهیم داد، روشن می‌شود که
 این روایت کوچکترین دلالت بر خواسته آنان ندارد.

اولاً: مضمون حدیث با تاریخ قطعی زندگانی پیامبر
 سازگار نیست؛ زیرا باید دید پیامبر خدا، عَلَيْهِ السَّلَامُ را در چه
 سالی به مدینه فرستاده تا این سه کار را انجام دهد، آیا قبل
 از هجرت بوده یا پس از هجرت؟!...

احتمال نخست قطعاً منفی است؛ زیرا عَلَيْهِ السَّلَامُ قبل از
 هجرت پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به مدینه از مکه خارج نشده تا به مدینه
 اعزام گردد و این سه کار را انجام دهد، از طرفی با سیطره
 مشرکان بر مدینه توانایی انجام آنها را نداشت.

صورت دوم با مشکل بیشتری روبرو است؛ زیرا پس از
 گرویدن اوس و خزرج به آیین اسلام، بت و یا صورت بتی در
 میان مدنیان نبود که عَلَيْهِ السَّلَامُ مأمور شکستن آن باشد.^۱

۱. صحیح مسلم، ج ۳، کتاب جنائز، ص ۶۱.

ثانیاً: واژه «سویته» در زبان عرب دو نوع کاربرد دارد:

الف: «سویته» به صورت یک مفعولی.

ب: «سویتُ هذا بهذا» به صورت دو مفعولی.

آنگاه که به صورت نخست استعمال شود «تسویه» صفت

خود آن شیء خواهد بود چنان که قرآن می‌فرماید:

﴿فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا

لَهُ سَاجِدِينَ﴾^۱.

«آنگاه که آفرینش آدم را به پایان رساندم و در آن

از روح خود دمیدم همگی بر او سجده کنید».

در این آیه «تسویه» به معنای کامل کردن و کنایه از پایان

پذیری آفرینش آدم است.

ولی آنگاه که به صورت دوم استعمال شود صفت

خودش نبوده، بلکه صفت برای چیز دیگر خواهد بود. مثلاً

آنگاه که انسان دو چوب یا دو نخ را از نظر طول یکسان کند

می‌گوید: «سویتُ هذا بهذا».

قرآن مجید از زبان مشرکان نقل می‌کند که آنها روز

قیامت به جهت پرستش بتها، خود را سرزنش می‌کنند و

می‌گویند:

﴿إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾^۲.

«آنگاه که شما را با خدای جهانیان یکسان

می‌شمردیم».

با توجه به آنچه که گفته شد، حدیث مورد نظر به صورت

۲. شعراء/۹۸.

۱. سوره حجر/۲۹.

نخست وارد شده است. بنابراین، «تسویه» صفت خود قبر خواهد بود و مقصود این است که سطح قبر را صاف و مسطح قرار بده یعنی سطح آن یکنواخت باشد. در مقابل «تسنیم» که قبر به صورت پشت ماهی یا کوهان شتر در می آید و لذا فقیهان شیعه می گویند مستحب است قبر مسطح و صاف باشد نه غیر آن.

حدیث یاد شده در صحیح مسلم نیز وارد شده و شارحان صحیح مسلم حدیث را به نحوی که ما گفتیم شرح کرده اند.

نووی شارح معروف صحیح مسلم حدیث را این گونه تفسیر می کند: «سنت این است که قبر از زمین زیاد بلند نباشد و به شکل کوهان شتر در نیاید بلکه به مقدار یک وجب بلند و مسطح باشد»^۱

ابن حجر قسطلانی در کتاب «ارشاد الساری بشرح صحیح البخاری» حدیث را چنین تفسیر کرده و می گوید: «سنت در قبر این است که تسطیح شود و ما هرگز نباید سنت را به خاطر این که تسطیح شعار رافضی هاست ترک کنیم...»^۲

۶. تجدید قبر

اصبغ بن نباته از امیر مؤمنان علیه السلام نقل کرده است که آن حضرت فرمود:

«مَنْ جَدَّدَ قَبْرًا أَوْ مَثَلًا مِثَالًا فَقَدْ خَرَجَ عَنَّا»

۱. نووی شرح صحیح مسلم: ۴۱/۷.

۲. ارشاد الساری ۴۶۸/۲.

رَبِقَةُ الْإِسْلَامِ»^۱.

«هر کس قبری را نوسازی کند و یا تصویری بکشد از آیین اسلام بیرون رفته است».

نویسنده این حدیث را دلیلی بر تحریم ساختن بنا بر قبر گرفته است، در حالی که این روایت هیچ ارتباطی با موضوع بحث ندارد؛ زیرا **أَوَّلًا** حدیث از نظر سند فوق العاده ضعیف است آن هم به خاطر دو نفر: ۱. محمد بن سنان؛ ۲. ابی الجارود.

ثانیاً مضمون حدیث با اصول مسلم مخالف است. چگونه نوسازی قبری و یا تصویر حیوانی سبب بیرون رفتن از اسلام می‌باشد؟!

ثالثاً: حدیث به چهار صورت نقل شده است و معلوم نیست آنچه که امام فرمود، کدام یک از صور چهارگانه است:

الف: **جَدَّدَ قَبْرًا:** قبر را نوسازی کند.

ب: **حَدَّدَ قَبْرًا:** قبر را تیز کند.

ج. **جَدَثَ قَبْرًا:** کسی را در قبر دیگری دفن کند.

د. **خَدَّدَ قَبْرًا:** قبری را بشکافد.^۲

با توجه به این نسخه بدل‌های چهارگانه چگونه می‌توان با این حدیث استدلال کرد؟!

تا این جا با دلایل نویسنده درباره ساختمان سازی بر روی قبور آشنا شدیم و روشن گشت که ایشان و اساتید وی همگی از نیم‌خورده‌های ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب

۱. وسائل الشیعه، ج ۱۰، باب ۴۳، از ابواب دفن، حدیث ۱.

۲. الذکری، نگارش شهید اول: ۴۴/۲.

بهره گرفته‌اند و اگر پیش‌داور نبودند، با این روایات به مقابله
با دلایل قطعی که بر تکریم بیوت انبیا و مدفن آنها تأکید
دارند، بر نمی‌خاستند.
اکنون وقت آن رسیده است که ادّعای دوم او را که
تحریم مسجدسازی در کنار مشاهد شریفه است، مورد
بررسی قرار دهیم:

پاسداری از مرقد پیامبران و امامان

مسجدسازی در کنار مشاهد مشرفه

«مسجد» عبادتگاه موحدان است که در آنجا به پرستش ایزد یکتا می‌پردازند، و از زمان‌های پیشین رجال توحید به عنوان تبرک از مراقد اولیای الهی در کنار تربت آنان مسجد ساخته و خدا را پرستش می‌نمودند و هدف از قرار دادن معبد در کنار مرقد اولیا، جز تبرک به وجود مقدس آنان انگیزه دیگری نبوده است. آنان در مسجد فقط خدا را می‌پرستیدند و به سوی قبله‌ای که در شریعت آنان وارد شده بود، نماز می‌گزاردند و بر زمین مسجد سجده نموده و هرگز قبر را قبله و یا سجده‌گاه خود قرار نمی‌دادند و صاحب قبر را نمی‌پرستیدند.

تصور این که مرقد،

الف: قبله.

ب: سجده‌گاه.

ج: صاحب قبر معبود

آنان باشد احتمالاتی است که شاهدهی بر آن نیست. انگیزه بر این عمل فقط تبرک به مرقد و مدفن اولیای الهی بوده است. و مسأله تبرک به وجود اولیای الهی جای بحث

وگفتگو نیست و همه مسلمانان با آب وضوی پیامبر وموی مبارک او و حتی نیم خورده وی تبرک می جستند.^۱ اینک توضیح عملکرد موحدان در طول تاریخ:

۱. مسجدسازی بر مرقد اصحاب کَهِف

آنگاه که پردهٔ ابهام از مرقد اصحاب کَهِف کنار رفت و بعد از سیصد و اندی سال ورق برگشت و آیین مسیح بر آیین شرک غلبه کرد و جایگاه اختفای آنان آشکار گشت، مردم دور مرقد آنان جمع شدند تا از این انسان‌های والامقام که برای حفظ دین خود به غار پناه برده بودند، تجلیل و تقدیر کنند. در این موقع مردم حاضر در کنار مرقد، به دو دسته تقسیم شدند:

الف: گروهی که ظاهراً از زمرهٔ موحدان و مسیحیان نبودند، پیشنهاد کردند بنای یادبودی بر قبور آنان ساخته شود:

﴿وَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُيُوتًا رَّبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ﴾^۲.
«بنایی بر آن بسازید پروردگارشان از وضع آنها آگاهتر است».

ب: گروهی که موحد بودند، گفتند مسجدی در کنار مدفن آنان بسازید:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلَىٰ أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ

۱. در این مورد به «التَّبْرُكُ» نوشته مرحوم احمدی میانجی، ص ۱۷۸-۱۸۴ مراجعه فرمایید.
۲. سوره کَهِف/۲۱.

عَلَيْهِمْ مَسْجِدًا^۱.

«آنان که از رازشان آگاهی یافته بودند، گفتند ما مسجدی در کنار مدفن آنها می‌سازیم».

از این که خدا هر دو نظر را مطرح می‌کند آن هم با دیده مثبت، می‌توان گفت هر دو مورد رضای الهی بوده بالاخص پیشنهاد دوم که با جمله روشنی آغاز می‌کند و می‌گوید:

﴿وَقَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰی اٰمِرِهِمْ﴾.

«آنان که بر راز اصحاب کهف آگاه بودند».

در مقابل گروه نخست که می‌گفتند که: ﴿رَبِّهِمْ اَعْلَمَ بِهِمْ﴾ بنابراین مسجدسازی در کنار مدفن اولیای الهی گذشته از این که مطابق فطرت بوده، مورد تأیید شرایع پیشین الهی نیز بوده است.

محدث معاصر آقای آلبانی که سرسپرده وهابیان بوده با پیش داوری خاصی در دلالت آیه بر جواز مسجدسازی در کنار قبور اولیا، خدشه کرده و می‌گوید: مقصود از ﴿قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا عَلٰی اٰمِرِهِمْ﴾ امیران و متنفذان قوم بودند و معلوم نیست که آنان انسان‌های مؤمن و صالحی بوده باشند.^۲

ولی ایشان از دو مطلب غفلت کرده است:

۱. مقصود از جمله ﴿غَلَبُوا عَلٰی اٰمِرِهِمْ﴾ به شهادت این

که ضمیر ﴿عَلٰی اٰمِرِهِمْ﴾ به اصحاب کهف برمی‌گردد، کسانی است که از اسرار اصحاب کهف آگاهی پیدا کرده

۱. سوره کهف/۲۱.

۲. تحذیر الساجد باتخاذ القبور مساجد، ص ۷۲.

بودند، در مقابل گروه نخست که اظهار بی‌اطلاعی کرده و گفتند «رَبِّهِمْ أَعْلَمُ بِهِمْ» بنابراین، پیشنهاد کنندگان، انسان‌های والایی بودند که از اسرار این گروه به روشنی آگاهی داشتند نه صاحبان قدرت.

۲. فرض کنید مقصود از ﴿غَلَبُوا عَلٰی أُمْرِهِمْ﴾ کسانی است که غالب و پیروز شدند، ولی مقصود غلبه دینی است، نه غلبه نظامی؛ زیرا طبری در تفسیر خود یادآور می‌شود آنگاه که اصحاب کهف پس از سیصد و اندی سال از خواب بیدار شدند فردی را از میان خود برگزیدند که به شهر برود و غذایی تهیه کند. این فرد آنگاه که گام از غار بیرون نهاد، اوضاع را دگرگون دید، بر دیوار تکیه کرده و به اطراف خود می‌نگریست و با خود می‌اندیشید تا دیروز اگر کسی در این شهر نام عیسی را می‌برد کشته می‌شد، امّا حالا در همه جا نام عیسی شنیده می‌شود. سپس گفت: شاید اینجا آن شهری نیست که من دیده‌ام.^۱

این قطعه تاریخی حاکی است که مقصود از گروه پیشنهادکننده موحدانی بودند که آیین مسیح را برگزیدند و اگر هم مقصود از ﴿غَلَبُوا عَلٰی أُمْرِهِمْ﴾ غلبه و پیروزی باشد منظور، غلبه از نظر دینی و رسمیت دین و آیین بوده است.

۲. مرقد رسول خدا در درون مسجد النبی ﷺ

روزی که رسول خدا ﷺ به لقاء الله پیوست، خانه او جزء مسجد نبود و او در همان خانه خود با تصویب صحابه به

۱. تفسیر طبری، ج ۱۵، ص ۲۱۹.

خاک سپرده شد. پس از خاکسپاری او، همسرش عایشه سالیان درازی در آن خانه نماز می‌گزارد^۱ و هرگز احدی از صحابه به وی اعتراض نکرد که تو چرا در کنار قبر نماز می‌خوانی؟

آنگاه که در سال ۸۸ در دوران خلافت ولید بن عبدالملک مسجد پیامبر توسعه یافت، فرماندار مدینه یعنی عمر بن عبدالعزیز به فرمان «ولید» تمام اتاق‌های همسران پیامبر را که دیوار به دیوار مسجد ساخته شده بودند تخریب کرد و جزو مسجد قرار داد و در نتیجه قبر مبارک در درون مسجد قرار گرفت و هرگز نه تابعان و نه فقیهان مدینه، به این عمل اعتراض نکردند و بالاتر از همه این که حضرت سجاد علیه السلام بر این عمل ایراد نگرفت.

این عمل حاکی از آن است که قرار گرفتن مسجد در کنار مشاهد اولیا و نماز گزاردن در آنها به عنوان تبرک اشکالی ندارد و از آن زمان تا به حال که سیزده قرن می‌گذرد تمام مسلمانان جهان حتی وهابیان گرداگرد مرقد شریف رسول خاتم صلی الله علیه و آله نماز می‌گزارند و کسی اعتراض نمی‌کند.

آری، در زمان تخریب، فقیهی به نام سعید بن مسیب اعتراض کرد^۲ ولی سبب اعتراض او در تاریخ نیامده است. احتمال دارد تخریب اتاق‌های همسران نبی بدون رضایت صاحبان آنها صورت گرفته بود از این نظر سعید بن مسیب اعتراض کرد.

احتمال دیگر این که نظر او این بود که این خانه‌های

۱. سنن بیهقی، ج ۴، ص ۷۸؛ مستدرک حاکم، ج ۱، ص ۳۷۷.

۲. وفاء الوفاء، ج ۲، ص ۵۱۷.

بسیار بی‌آلایش به همان حالت بماند تا برای آیندگان عبرت باشد. و اگر این دو هدف تأمین می‌شد، هرگز با تخریب بیت عایشه و با قرار گرفتن مرقد پیامبر ﷺ در مسجد مخالفت نمی‌شد.

در طول زمان فقیهان بزرگ مانند امامان چهارگانه چهار مذهب در این مسجد نماز گزارده و امامت را برعهده گرفته‌اند، حتی یک نفر از آنان بر این عمل خرده نگرفته است.

۳. مساجد در کنار قبور و نمازگزاردن در آنها

نه تنها قبر رسول خدا در دل مسجد قرار گرفته، بلکه تاریخ بر وجود مسجدهای فراوانی در کنار مرقد انسان‌های ارجمند گواهی می‌دهد. اینک به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

۱. جایگاه قبر فاطمه بنت اسد بعدها مسجد شد، آنگاه که فاطمه بنت اسد مادر علی رضی الله عنه درگذشت، پیامبر ﷺ به سوی بقیع آمد و قبری برای او فراهم کرد. جایگاه قبر همان مسجد است که به آن قبر فاطمه می‌گویند.^۱

۲. در کنار قبر حمزه مسجدی است که بر روی قبرهای مصعب بن عمیر و عبدالله بن جحش ساخته شده است.^۲ اگر واقعاً مسجدسازی در کنار مشاهد شهدا امر مذمومی بوده چرا صحابه و یا تابعان در طلیعه اسلام دست به این کار زدند؟! دخت گرامی پیامبر ﷺ سرور زنان جهان به زیارت قبر عمویش حمزه می‌رفت و می‌گریست و در کنار آن نماز

۱. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۸۹۷. ۲. وفاء الوفاء، ج ۳، ص ۲۹۲.

می‌گزارد.^۱

اصولاً نماز گزاردن در مراکز متبرکه امری فطری و مورد رغبت انسان‌هاست. علاوه بر این مورد رضای الهی است. سیوطی در کتاب خصایص درباره معراج پیامبر می‌گوید:

پیامبر ﷺ در شب معراج در مراکزی مانند «طیبه»، «طور سینا» و «بیت اللحم» فرود آمد و در همه آنها نماز گزارد. آنگاه جبرئیل به وی گفت «طیبه» جایی است که به آنجا مهاجرت خواهی کرد و طور سینا جایگاه سخن گفتن موسی با خداست و «بیت اللحم» زادگاه عیسی مسیح است، در این مکانها نماز بگزار.^۲ چه فرقی بین زادگاه و مدفن؟

مسجدسازی در کنار مشاهد مشرفه

۴. نماز در حرم حسین بن علی علیه السلام از دیدگاه امامان

پیشوایان معصوم شیعه علیهم السلام بر خواندن نماز در مشاهد مشرفه تأکید دارند. اینک برخی از این روایات:

۱. مفید به سند خود از ابن ابی عمیر و او با یک واسطه از امام باقر علیه السلام نقل می‌کند:

«إِنَّ الصَّلَاةَ الْفَرِيضَةَ عِنْدَ قَبْرِ الْحُسَيْنِ تَعْدِلُ عُمْرَةً»^۳.

«خواندن نماز واجب در کنار قبر حسین پاداش عمره را دارد».

۷۳

۲. نیز به سند خود از ابی حسانی از امام صادق علیه السلام

۱. سنن بیهقی، ج ۴، ص ۷۸؛ مستدرک حاکم، ج ۱، ص ۳۷۷.

۲. خصائص کبری، ج ۱، ص ۱۵۴.

۳. المزار، تألیف مفید، ص ۱۱۶، ح ۱.

نقل می‌کند:

هر کس به زیارت قبر حسین برود و در کنار
مرقد او دو رکعت یا چهار رکعت نماز گزارد،
پاداش حج عمره را به او می‌دهند و همچنین
است آن کس که به زیارت امام لازم الطاعه برود
و دو رکعت نماز گزارد.^۱

۳. نیز مفید به سند خود از شعیب عقرقوفی از امام
صادق علیه السلام نقل می‌کند «هر کس در کنار قبر امام حسین
نمازی بگزارد خدا از او می‌پذیرد و اگر دعا کند دعای او زود یا
دیر پذیرفته می‌شود.»^۲

آنگاه اضافه می‌کند روایات از پیشوایان در این مورد زیاد
است. و به همین مقدار اکتفا شده است.

۴. مرحوم ابن قولویه (متوفای ۳۶۸) در کتاب «کامل
الزیارات» بابی در باره نماز در حرم حسین بن علی گشوده و
در آن شش روایت در فضیلت نماز در حرم آن حضرت
آورده است که نقل آنها به طول می‌انجامد.^۳
از مجموع این روایات استفاده می‌شود گزاردن نماز در
مشاهد و مقابر بزرگان نه تنها ممنوع نیست بلکه مستحب
است و ثواب فراوان دارد.

***

۱. المزار، ص ۱۱۷، ح ۳. ۲. المزار، ص ۱۱۸، ح ۴.
۳. کامل الزیارات، ص ۴۲۴-۴۲۶.

دست آویزهای مغرضان

صحت نماز گزاردن در حرم اهل بیت و خاندان رسالت از اتفاقیات شیعه است تا آنجا که شهید اول می گوید علمای امامیه بر دو مطلب اتفاق نظر دارند:

الف. ساختن بنا بر قبور امامان

ب. گزاردن نماز در مشاهد آنان.^۱

با این حال، چند روایت دست آویز نویسنده کتاب «فقه المزار» و ترجمه آن به نام «زیارت از دیدگاه امامان» شده که اینک بررسی می کنیم:

صدوق به صورت مرسل (بدون سند) از پیامبر نقل می کند:

«لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِی قِبْلَةً وَلَا مَسْجِدًا فَإِنَّ اللَّهَ
لَعَنَ الْيَهُودَ حَيْثُ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ
مَسَاجِدَ»^۲.

پیامبر فرمود: قبر مرا، قبله و مسجد قرار ندهید، خدا یهود را لعنت کند که قبور پیامبران خود را مسجد قرار دادند.

این حدیث از دو چیز نهی می کند:

الف. به جای کعبه به سوی قبر نماز گزارده شود.

ب. قبر پیامبر مسجد اتخاذ شود.

اکنون باید به وسیله جمله نخست ابهام جمله دوم را برطرف کرد. در جمله نخست که قبر او قبله نماز گزار

۱. «الذکری»، تألیف شهید اول، ج ۲، ص ۳۵.

۲. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۹۵، از ابواب دفن، حدیث ۲.

می‌شود، مسلماً بر خلاف ضرورت اسلام است.

در جمله دوم - به قرینه جمله پیشین - قبر او سجده گاه می‌شود یعنی نمازگزار پیشانی را بر روی قبر مقدس می‌گذارد هر چند به عنوان تعظیم.

در این صورت، حدیث ارتباطی به گزاردن نماز در مشاهد مشرفه ندارد، زیرا نه کسی مرقد را قبله قرار می‌دهد و نه به عنوان تعظیم به قبر سجده می‌کند، بلکه نماز به سوی قبله گزارده می‌شود و پیشانی بر زمین می‌گذارد.

۲. شیخ طوسی از امام رضا علیه السلام نقل می‌کند:

«لَا بَأْسَ بِالصَّلَاةِ بَيْنَ الْمَقَابِرِ مَا لَمْ يُتَّخَذِ الْقَبْرُ قِبْلَةً»^۱.

«نماز گزاردن در میان قبرها اشکالی ندارد مشروط بر این که قبر قبله نباشد».

جمله آخر دو احتمال دارد:

الف. واقعاً قبر جایگزین کعبه گردد. در این صورت بدعت و تشریح و حرام خواهد بود.

ب. قبر در پیش روی او قرار گیرد. در این صورت این بخش حمل به کراهت می‌شود زیرا تمام مسلمانان جهان در بخش صُفَّةٔ مسجد النبی نماز می‌گزارند و قبر پیامبر پیش روی آنها قرار می‌گیرد.

از این گذشته نظر خواننده رابه دو مطلب جلب می‌کنیم:

۱. روایت یاد شده مربوط به قبرستان‌های عمومی است

۱. وسائل الشیعه، ج ۳، باب ۲۵، از ابواب مکان مصلی، ح ۳.

که توده مردم در آن به خاک سپرده شده‌اند نه مشاهد مشرفه و مراقد مطهره که در آنجا پیش رو قرار گرفتن قبر مکروه نیست.

۲. روایات یاد شده برخی ضعیف و همگی خبر واحدند که نمی‌توان با آن حکمی استدلال کرد، بالأخص در مقابل دلایل استواری که برگزاردن نماز در مشاهد و اماکن متبرکه تأکید می‌کند.^۱

فقیهان امامیه به ویژه صاحب جواهر درباره بازسازی مراقد بزرگان اسلام و نماز گزاردن در مشاهد آنها سخنان مفصل و گسترده‌ای دارند که نقل آنها در این جا امکان پذیر نیست.^۲

در پایان یادآور می‌شویم هر دو مسأله را (ساختمان سازی بر قبور؛ مسجدسازی در کنار مراقد اولیاء الهی) از دیدگاه روایات شیعه مورد بررسی قرار دادیم زیرا نویسنده از همین طریق ادعای همسو بودن روایات ما با عقیده خود را مطرح کرده است. و اما بررسی روایات اهل سنت در این مورد خارج از هدف این کتابچه است. ما نیز درباره روایات آنان سخن نگفتیم.

علاقمندان در این باره می‌توانند به کتاب‌های زیر مراجعه کنند:

۱. آیین و هابیت

۲. و هابیت، مبانی فکری و کارنامه عملی

۱. ذکری، تألیف شهید، ج ۲، ص ۳۵.

۲. جواهر الکلام، ج ۴، ص ۳۲۴-۳۴۱.

بخش چهارم

سوگواری در فراق عزیزان

حزن و اندوه در فراق عزیزان خاستگاه فطری دارد و در همهٔ جامعه‌ها این پدیده مشهود است.

پیامبر اسلام ﷺ هنگام مرگ فرزند دل‌بندش ابراهیم

می‌گریست و فرمود:

«تَبَكِّي الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ وَلَا نَقُولُ مَا
يُسْخِطُ الرَّبَّ وَ لَوْلَا أَنَّهُ حَقٌّ وَوَعْدُ صَدَقِ
وَ أَنَّهَا سَبِيلٌ مَأْتِيَةٌ لَحَزْنَا عَلَيْكَ حُزْنًا شَدِيدًا
أَشَدَّ مِنْ هَذَا»^۱.

چشم گریان است و دل اندوهگین، ولی آنچه خدا را به خشم آورد بر زبان نمی‌آوریم و اگر نبود که مرگ حق است و وعده صادق و راهی است که همه باید بروند اندوه ما بر تو بیش از این بود.

هنگامی که عثمان بن مظعون از دنیا رفت، پیامبر ﷺ

بر جنازهٔ او بوسه زد و گریست به گونه‌ای که اشک آن حضرت

۱. سنن ابی داود، ج ۱، ص ۵۸؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۸۲.

بر گونه‌هایش جاری شد.^۱

دخت پاک رسول خدا، فاطمه زهرا علیها السلام در کنار تربت پاک پدر ایستاد و مشت‌های از خاک قبر برداشت و آن را بوسید و با چشمان گریان این دو بیت را سرود:

مَا ذَا عَلِيٍّ مِنْ شَمِّ تَرْبَةِ أَحْمَدَ

أَنْ لَا يَشُمَّ مَدَى الزَّمَانِ غَوَالِيَا

صَبَّتْ عَلَيَّ مَصَائِبُ لَوْ أَنَّهَا

صَبَّتْ عَلَيَّ الْآيَامِ صِرْنَ لِيَالِيَا

«آن‌کس که تربت پاک رسول خدا را ببوید، بر او چه باک

اگر هیچ بوی خوشی را تا پایان عمر نبوید؟!»

«بر من مصایبی روی آورد که اگر بر روزها فرود می‌آمد،

به شب تیره تبدیل می‌شدند.»

گریه در فراق عزیزان اختصاص به پیامبر صلی الله علیه و آله و ذوی

القربی نداشته و گروه عظیمی از صحابه و تابعان در فراق

دوستان خود گریستند که نقل آنها به درازا می‌کشد.^۲

حتی هنگامی که عبدالرحمن بن عوف بر گریهٔ پیامبر

در مرگ ابراهیم اعتراض کرد، حضرت فرمود: گریه من

ناشی از عطوفت و رحمت است و کسی که رحم نکند بر او

رحم نمی‌شود.^۳

گریه بر فراق عزیزان منافات با صبر ندارد. یعقوب

بزرگوار که پیراسته از گناه و خطاست در عین صبر در فراق

یوسف، چهل سال گریست چنانچه فرمود:

۱. سنن ابی داود، ج ۲، ص ۶۳؛ سنن ابن ماجه، ج ۱، ص ۴۴۵.

۲. رک: مرزهای توحید و شرک، صفحه ۲۹۹-۲۹۵.

۳. سیره حلبی، ج ۳، ص ۳۴۸.

﴿فَصَبِرْ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ﴾^۱.

«من صبر زیبا خواهم داشت و در برابر گزارش شما فرزندان از خداوند یاری می‌طلبم».

در عین حال قرآن دربارهٔ او می‌فرماید:

﴿وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ وَهُوَ كَظِيمٌ﴾^۲.

«و چشمان او از اندوه - گریه - سفید شد، اما خشم خود را فرو می‌برد».

تا آنجا که اسلام - در صورتی که مصیبت برای شخص

گران و سنگین باشد - در مرگ پدر اجازه چاک زدن پیراهن را نیز داده است. روزی که امام هادی علیه السلام درگذشت، فرزند وی امام حسن عسکری علیه السلام یقهٔ خود را چاک زد. آنگاه که به حضرت اعتراض شد، حضرت فرمود: تو آگاه از حکم الهی نیستی، موسی بن عمران در مرگ هارون پیراهن را چاک زد.^۳

درست است آداب نخستین این است که در مرگ عزیزان داد و فریاد نشود و پیراهن چاک نگردد،^۴ ولی گاهی عظمت مصیبت برای فرد به قدری سنگین می‌شود که تاب و توان را از دست می‌دهد، در این مورد اسلام به عنوان استثنا در مواردی اجازه می‌دهد.

۱. سوره یوسف، آیه ۱۸.
۲. سوره یوسف، آیه ۸۴.
۳. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۸۴ از ابواب دفن، روایات ۹-۱.
۴. وسائل الشیعه، همان باب، حدیث ۲.

عزاداری در مرگ عزیزان

تاکنون سخن در مورد گریه فردی بود. ولی گاهی شرایط ایجاب می‌کند برای فرد در گذشته مجلسی برپا شود و بر آن عزیز گریه کنند و عزاداری نمایند. پیشوای بزرگ ما رسول خدا ﷺ هنگامی که از اُحد به مدینه برگشت با خبر شد که زنان انصار بر شهدای خود گریه می‌کنند. حضرت فرمود اَمَّا حمزه عزادار و گریان ندارد! انصار با شنیدن این جمله، به زنان خود گفتند: هر کس خواست برای شهید خود گریه کند، ابتدا بر حمزه عموی پیامبر بگرید. (بنا به گفته مؤلف مجمع الزوائد) این رسم تاکنون ادامه دارد و مردم بر هیچ مرده‌ای گریه نمی‌کنند، مگر آن که ابتدا بر حمزه بگریند.^۱

پاسداری از مرقد پیامبران و امامان

عزاداری برای سیدالشهدا حسین بن علی علیه السلام

نویسندگان وهابی عزاداری میلیونی شیعیان را در روزهای محرم نشانه گرفته و شدیداً از آن انتقاد می‌کنند. علت انتقاد این است که شیعیان با برپایی مراسم عزاداری آن هم به صورت‌های گوناگون، تاریخ خلفا و سلفی‌ها را زیر سؤال می‌برند و آنان را دشمنان اهل بیت علیهم السلام و فرزندان پیامبر صلی الله علیه و آله معرفی می‌کنند.

از این جهت کوشش می‌کنند این ندای الهی که از درون انسانها سرچشمه می‌گیرد خاموش شود در حالی که هدف از عزاداری برای امام حسین احیای مکتب اوست. شیعه با راهپیمایی و سرودن اشعار سوزناک یادآور می‌شود مذهب شیعه، مذهب حق‌طلبی و عدالت خواهی و جهاد و مبارزه

در این راه است.

به تعبیر دیگر: سرودن اشعار مذهبی همراه با اظهار عواطف و تأثر نوعی همدردی و همراهی با شهیدان راه حق است و از این طریق خواهان حفظ مکتب آنهاست مکتبی که اساس آن را فداکاری در راه دین، و تن ندادن به ذلت و خواری تشکیل می‌دهد. اگر این مجالس تعطیل شود و یاد شهدا در هر سال تجدید نگردد، مکتب ایثار و شهادت به فراموشی سپرده می‌شود. شیعیان با برپا کردن مجالس سوگواری در ماه‌های محرم و صفر، منطق حسین بن علی علیه السلام را که منطق همه شهادت‌احیا می‌کنند.

سوگواری در فراق عزیزان

گناهای در کنار مزار

نویسنده «فقه المزار» تحت عنوان «گناهای که در کنار قبرها انجام می‌شود» سیاه‌نمایی کرده و یک رشته گناهای را که بر سر مزارها انجام می‌شود یادآور شده و ما برخی را بررسی می‌کنیم.

بر سر و روی خود زدن

وی با یک رشته روایاتی بر حرمت آن استدلال کرده است. اینک روایات مورد نظر وی:

حدیث اول

امام صادق ع از رسول خدا ص نقل می‌کند:

«ضَرَبُ الْمُسْلِمِ يَدَهُ عَلَى فَخِذِهِ عِنْدَ الْمَصِيبَةِ
إِحْبَاطٌ لِأَجْرِهِ»^۱.

«اگر مسلمانی به هنگام مصیبت دست خود را بر ران خود بزند، پاداش خود را از دست می‌دهد».

۱. فروع کافی، ج ۳، ص ۲۲۴، حدیث ۴ و ص ۲۲۵، حدیث ۹.

تحلیل حدیث

اولاً: این حدیث به دو سند نقل شده و هر دو ضعیف است. در سند نخست دو راوی عامی است به نام «نوفلی» و «سکونی» و در حدیث دوم، در سند آن سهل بن زیاد است که برخی او را تضعیف کرده‌اند و او از علی بن حسان نقل می‌کند که نام او بین ضعیف و ثقه مشترک است و روشن نیست که مقصود کدام است؟

ثانیاً: این روایت، معارض دارد و از امام صادق علیه السلام در روایت دیگر نقل شده است که آن حضرت فرمود: پاداش مؤمن در مرگ فرزند، بهشت است، صبر کند یا نکند.^۱

ثالثاً: مضمون آن چه ارتباطی به موضوع بحث ما دارد؟ مگر زیارت قبور، یا عزاداری برای عزیزان از دست رفته، پیوسته ملازم با این حرکت است؟ شما می‌توانید بگویید که در این مراسم این عمل انجام نگیرد نه این که زیارت را تحریم کنید و عزاداری را غیر موجه قلمداد نمایید.

ممکن است تصور شود که اگر زدن بر ران، به هنگام پیش آمدن مصیبت، حرام باشد، پس سینه‌زنی در مراسم سیدالشهدا علیه السلام همین حکم را دارد.

پاسخ آن روشن است. دست زدن بر ران، که مورد روایت است، ناظر به مصیبت‌های شخصی و فردی است و این که گاهی مصیبت زده بر اثر بی‌تابی جام صبرش لبریز می‌شود و عکس‌العملی نشان می‌دهد که دور از آداب صابران است. ولی سینه زدن در عزاداری امام حسین علیه السلام نشانه حزن

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۷۲، روایت ۷. متن عربی آن در آینده خواهد آمد.

دینی است، نه حزن شخصی و نشانهٔ محبت به پیامبر و خاندان اوست که به دست سفاکان روزگار و انسان‌های بی رحم کشته شده و آزار و جفا کشیده‌اند.

به تعبیر دیگر: سینه زدن در این جا برخاسته از بی‌تابی روحی و ضعف ایمان نیست، و هرگز در آن اعتراضی به تقدیر حق تعالی وجود ندارد، بلکه برخاسته از حب درونی به پیامبر و آل اوست که حقیقت دین را تشکیل می‌هد و به تعبیر پیامبر: «هَلِ الْإِيمَانُ إِلَّا الْحُبُّ وَالْبُغْضُ»^۱. این نوع حرکتها که همراه با نوحه خوانی و سینه‌زنی و پرچمهای سیاه است، نشان دهندهٔ امور یاد شده در زیر است:

۱. احیای مکتب عدالت خواهی و ظلم ستیزی و نرفتن زیر بار ستم و زورگویی و بی‌عدالتی
۲. توجه دادن نسل حاضر به خیانت حاکمان گذشته و رفتار ظالمانهٔ آنها.
۳. ابراز همدردی با پیامبر ﷺ و خاندان او در مصیبت‌هایی که بر آنها رفته است.
۴. هشدار به حاکمان وقت که از خط عدالت بیرون رفته و خودکامگی را پیشه کرده‌اند.

حدیث دوم

از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فردی به او گفت:

«ما الجَزَعُ؟».

قال: أَشَدُّ الْجَزَعِ، الصُّرَاخُ بِالْوَيْلِ وَالْعَوِيلِ،

۱. الکافی: ۱۲۴/۲، حدیث ۵.

وَلَطَمُ الْوَجْهِ وَالصَّدْرُ وَجَزُّ الشَّعْرِ مِنَ
التَّوْاصِي وَمَنْ أَقَامَ التَّوَاحَةَ فَقَدْ تَرَكَ الصَّبْرَ
وَأَخَذَ فِي غَيْرِ طَرِيقِهِ»^۱.

«مردی از امام باقر علیه السلام پرسید: «جزع» (بی تابگی) چیست؟ امام علیه السلام بالاترین درجه بی تابگی را بیان کرد و گفت: «فریاد کشیدن، افسوس خوردن و ناله کردن و بر سر و روی خود کوبیدن و موهای پیشانی خود را بریدن و هر کس نوحه گری کند، صبر را از دست داده و راه نادرستی رفته است».

تحلیل حدیث

اولاً: این روایت از نظر سند، ضعیف است، همچنان که مرحوم مجلسی در *مرآة العقول* یادآور می‌شود.^۲
ثانیاً: این حدیث از دو نظر ارتباطی به موضوع سخن ما ندارد:

۱. خاستگاه این روایت مصیبت‌های فردی و دنیوی است که در پیشامدهای ناگوار و آسیب‌های روحی، انسان شکیبایی خود را از دست می‌دهد و حرکات حساب نشده‌ای می‌کند، مثلاً فریاد می‌کشد و بر چهره خود می‌زند، خود را بر در و دیوار می‌کوبد و هرگز ارتباطی به مصائب دینی و ناگواری‌های مذهبی ندارد که انسان به خاطر مصیبتی که بر دین او وارد شده، ناله و گریه کند. راهپیمایی‌های شیعیان در سوگ امامان بزرگوار، از نوع دوم است نه نوع اول.
۲. مقصود از نوحه در حدیث، نوحه گری به باطل است.

۱. کافی، ج ۳، ص ۲۲۲-۲۲۳. ۲. *مرآة العقول*، ج ۱۴، ص ۱۸۱.

ما هم می‌گوییم حرام است، اما نوحه‌گری در عزاداری‌ها نوحه‌گری به حق است، نه به باطل و شهید اول نوحه‌گری به حق را در هر دو مصیبت تجویز کرده است.^۱ و در گذشته یادآور شدیم که پیامبر ﷺ در مورد عمومی خود حمزه به نوحه‌گری امر کرد، و این که زنان مدینه برای عمومی مظلوم او گرد آیند و نوحه‌گری کنند و همگی می‌دانیم که نوحه‌گری‌های زنان عرب چگونه است.

حدیث سوم

از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: سه چیز است که نمی‌دانم کدام یک از آنها از نظر جرم بزرگتر است:

۱. کسی که پشت سر جنازه بدون عبا راه برود.
۲. کسی که در مصیبتی بر ران خود می‌زند.
۳. کسی که می‌گوید با او مدارا کنید و بر او رحم کنید تا خدا بر شما رحم کند.^۲

تحلیل روایت

اولاً این روایت، از نظر سند ضعیف است و صاحب وسائل آن را با دو سند نقل کرده؛ در سند نخست نوفلی و سکونی است و در سند دوم، یک دسته راویان توثیق نشده وجود دارند، مانند احمد بن یحیی القطان و بکر بن عبد الله

۱. مرآة العقول، ج ۱۴، ص ۱۸۱، به نقل از شهید اول.
 ۲. ثلاثة لا أدري أيهم اعظم جرماً الذي يمشي خلف جنازة في مصيبة غيره بغير رداء، والذي يضرب على فخذه عند المصيبة والذي يقول ارفقوا وترحموا عليه يرحمكم الله. (وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۴۷، از ابواب احتضار، حدیث ۳.)

بن حبیب و تمیم بن بهلول، با چنین روایتی نمی‌توان بر حکم شرعی استدلال کرد.

ثانیاً مضمون این روایت با اصول اسلام، سازگار نیست؛ زیرا:

۱. فرض کنید فردی بدون عبا جنازه را تشییع می‌کند. آیا گناه کبیره‌ای مرتکب شده است تا حضرت بفرماید: نمی‌دانم جرم کدام یک از آنها بزرگتر است؟ و یا اگر کسی کنار میت بایستد و بگوید: بر این جنازه ترحم کنید یعنی رحمت خدا را بر او بفرستید، آیا این جرم است؟

و اما زدن بر ران، پیش از این گفتیم که این عمل مربوط به بی‌صبری در مصیبت شخصی است، و سبب می‌شود که پاداش صابران را به او ندهند، نه این که مرتکب گناهی گردد و نه در مصائب مذهبی.

به علاوه از برخی روایات استفاده می‌شود بی‌صبری مایه حرمان ثواب نیست.

کلینی با سند صحیح از عبدالله بن بکیر نقل می‌کند که حضرت فرمود:

«ثَوَابُ الْمُؤْمِنِ مِمَّنْ وَكَلِدَهُ إِذَا مَاتَ الْجَنَّةُ صَبْرًا
أَوْ لَمْ يَصْبِرْ»^۱.

«پاداش مؤمن در مرگ فرزند بهشت است، صبر کند یا نکند».

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۷۲، روایت ۷.

نوحه گری بر مؤمن با سخن حق

مرگ عزیزان، طوفان عظیمی در درون انسان ایجاد می‌کند و این طوفان بنیاد وجود انسان را دگرگون می‌سازد. برای حفظ تعادل روحی باید مصیبت دیده به گونه‌ای تخلیه شود، و بهترین راه برای مهار این طوفان، گریه کردن و نوحه‌سرایی است، آن هم با کلمات حق به گونه‌ای که رحمت خدا را جلب کند، بدون این که خشم او را برانگیزد. از این جهت روایات فراوانی حاکی از گریه بر بزرگان در مصائب است که برخی را از نظر شما می‌گذرانیم:

کلماتی در کنار هزار

۱. دختری از امام صادق علیه السلام درگذشت، حضرت، یک سال بر او گریست، سپس فرزند دیگر او، از دنیا رفت، باز حضرت یک سال نوحه‌گری کرد، آنگاه که اسماعیل فوت کرد، ناله او شدت یافت، برخی به امام صادق علیه السلام گفتند: چرا از خانه تو، صدای ناله شنیده می‌شود؟ در پاسخ فرمود: آنگاه که حمزه درگذشت، پیامبر صلی الله علیه و آله دستور داد زنان مدینه بر او نوحه‌سرایی کنند، چون او نوحه‌گری ندارد.^۱

۲. مردی به امام صادق علیه السلام گفت: فرزندی از من فوت شده و من به قدری غمگین شده‌ام که می‌ترسم تعادل روانی و ذهنی خود را از دست بدهم. امام فرمود: هرگاه با چنین مصیبتی روبه‌رو شدی، مقداری اشک بریز که مایه آرامش توست.^۲

۳. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: آنگاه که جعفر بن ابی طالب و زید بن حارثه در «موت» کشته شدند، هرگاه رسول

۱. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۷، از ابواب دفن، حدیث ۲.

۲. وسائل الشیعه، ج ۲، باب ۸۷، حدیث ۳.

خدا به خائنه جعفر می‌رفت بر هر دو می‌گریست.^۱
 ۴. امام سجاده علیه السلام در سوگ پدر سال‌ها گریست، روزها
 روزه می‌گرفت و شبها به عبادت برمی‌خاست، به هنگام
 افطار، آنگاه که چشم او به غذا و آب می‌افتاد، از خوردن
 امساک می‌کرد، غلام حضرت می‌گفت: سرور من چرا
 نمی‌خوری؟ می‌فرمود: فرزند رسول خدا گرسنه و تشنه
 کشته شد، و این جمله‌ها را تکرار می‌کرد تا اشک چشمانش،
 با خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها مخلوط می‌شد.^۲

روایت در این مورد، بیش از آن است که ما در اینجا
 مطرح کنیم. این نویسندگان و استادان او سنگدلانی هستند
 که خدا رحم را از دل آنها برگرفته است. به یک معنی ادامه
 دهندگان راه امویها ایند که از کشتن کودک شیرخوار لذت
 می‌بردند و لذا نمی‌توانند گریه بر عزیزان خدا و رسول را
 تحمل کنند و یا آن را مشروع بدانند.

موضوعات جانبی

نویسندگان، سخن را به جای دیگر برده و از این موضوعات
 انتقاد کرده است:

۱. توسل به ارواح مقدسه پس از درگذشت آنان
۲. نذر بر ارواح مقدسه
۳. درخواست شفاعت از اولیای الهی
۴. کمک خواستن از اولیای الهی
۵. سوگند خوردن به اولیای الهی
۶. طواف گرد قبور آنان

۱. همان، همان باب، حدیث ۶. ۲. همان، همان باب، حدیث ۱۰.

۷. اختلاط زنان و مردان در حرماها

بخشی از این موضوعات از قلمرو بحث بیرون است ولی به طور فشرده به تحلیل آنها می‌پردازیم:

۱. توسل به اولیاء

نویسنده در کمال وقاحت، آیاتی که دربارهٔ مشرکان نازل شده بر موحدان تطبیق کرده و توسل آنان را به اولیاء به سان توسل مشرکان به بتها دانسته است. اما از یک اصل اساسی عمداً یا سهواً غفلت کرده است، درست است هر دو گروه به غیر خدا متوسل می‌شوند، اما با این تفاوت بارز که مشرکان، غیر خدا را مبدأ عزت و نصرت در زندگی دانسته و مغفرت را در دست آنان می‌انگاشتند و در گذشته، آیاتی را که حاکی از عقاید مشرکان بود در این مورد نقل کردیم. در حالی که موحدان به امر پروردگار به رسول خدا متوسل می‌شوند؛ زیرا او را انسان والایی می‌دانند که اگر دعا کند، دعای او مستجاب است، بدون این که تدبیر جهان و زندگی انسان در دست او باشد.

۲. نذر برای اولیاء

حقیقت نذر این است که افراد گرفتار و دردمند نذر می‌کنند که اگر گرفتاری آنان برطرف شد، مبلغی را یا گوسفندی را برای اطعام زائران قبر نبوی ذبح کنند و چنین می‌گویند: «لله علیّ کذا این کان کذا». بنابراین نذر آنان برای خداست و با این عمل، به خدا تقرب می‌جویند و ثواب آن را به پیامبر و یا یکی از اولیای الهی هدیه می‌نمایند، کجای این عمل شرک است؟

۳. درخواست شفاعت

درخواست شفاعت، جز طلب دعا از اولیای الهی نیست و انسان می‌تواند برای نیل به شفاعت اولیا، به دو شیوه درخواست کند:

۱. بگوید: «اللَّهُمَّ شَفِّعْ نَبِيَّنَا مُحَمَّدًا فِينَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛

پروردگارا پیامبر را در روز رستاخیز شفیع ما قرار بده.»

۲. از پیامبر خدا بخواهد که در روز قیامت در حق او

شفاعت کند و چنین بگوید: «إشْفَعْ لَنَا عِنْدَ اللَّهِ».

از آنجا که شفاعت جز درخواست دعا چیزی نیست، و

مسلمانان مأمور بودند که در حیات پیامبر اکرم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ از او

درخواست دعا و استغفار کنند^۱ اکنون نیز همین عمل را

پس از درگذشت او انجام می‌دهند. اگر درخواست شفاعت،

پس از مرگ، مایه شرک باشد، درخواست آن در حال زندگی

نیز باید شرک باشد. و اگر کسی بگوید درخواست شفاعت در

حال حیات، مفید، اما درخواست آن پس از مرگ سودمند

نیست، پاسخ آن روشن است، زیرا بر فرض صحت،

درخواست شفاعت پس از مرگ کاری بیهوده و بی‌فایده

می‌شود نه شرک و مرده پرستی. از این گذشته، چگونه

می‌تواند مفید نباشد، در حالی که شهدا زنده‌اند، آیا پیامبر

شهدا - نعوذ بالله - از آنها کمتر است؟

۴. کمک خواستن از اولیا

کمک خواستن از اولیای الهی همان حکم درخواست

شفاعت را دارد و بازگشت همه به توسل به دعای آنهاست.

۱. سوره نساء، آیه ۶۴.

۵. سوگند خوردن به غیر خدا

نویسنده سوگند خوردن به غیر خدا را حرام می‌داند، در حالی که قرآن، مالمال از سوگند به غیر خداست. خداوند در سوره «شمس» به ماه و خورشید و نور آن و ماه و روز و شب و آسمان و زمین و جان انسان سوگند یاد کرده است. اگر سوگند به غیر خدا شرک باشد، باید قرآن را مروج شرک بدانیم. قرآن در موردی به جان پیامبر ﷺ سوگند می‌خورد و می‌گوید:

﴿وَلَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾^۱

«به جان تو سوگند آنها در مستی خود سرگردانند.»

پیامبر کراراً به جان افراد، سوگند یاد کرده است. خوانندگان می‌توانند تفصیل مطلب را در کتاب «آیین و هابیت» بخوانند.^۲

۶. طواف بر قبر

طواف بر گرد قبور کاری نادرست است، و هیچ انسانی به این عنوان گرد ضریح نباید بگردد، ولی گردش مسلمانان دور ضریح به عنوان اظهار حب و مودت است.

۷. اختلاط زن و مرد

اختلاط زنان و مردان در حریمها به سان اختلاط در مسجدالحرام است، مسلماً اگر ترتیبی داده شود که اختلاط در کار نباشد، بسیار خوب است، خوشبختانه امروز در

۱. حجر: ۷۲.

۲. آیین و هابیت، ص ۳۰۳ به بعد.

حرمها حتی ورودی زنان با ورودی مردان جدا شده و محلّ زیارت هر دو گروه نیز جداگانه در نظر گرفته شده است.

***

خواننده گرامی، ما تمامی دلایل نویسنده کتابچه «فقه المزار» را مورد بحث و بررسی قرار دادیم و روشن شد که او نه تنها دلیلی در دست ندارد، بلکه صورت دلیل نیز در دست او نیست.

این گروه در صدد روشنگری و حق جویی نیستند، بلکه می خواهند عقاید فاسد ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب را به هر حيله و تزویری که شده به دیگران تزریق کنند هر چند در لباس یک فقیه شیعی که برای آنان از «کافی» و «وسایل» سخن می گوید.

بارالها! دلهای ما را به نور ایمان و قرآن روشن بفرما.
بارالها! مهر و مودت خاندان رسالت را از ما مگیر.
خداوندا! ما را از پیروان واقعی رسول گرامی و اهل بیت او قرار بده.

میان ما و قرآن و اهل بیت علیهم السلام جدایی میانداز.
دستهای خائن را که در صدد جدا کردن «ثقلین» از هم هستند کوتاه بفرما.

قم - جعفر سبحانی
۲۰ شعبان ۱۴۲۹
یکم شهریور ۱۳۸۷